

b_econ_2025_141

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

Економічний факультет

Кафедра бізнесу та управління персоналом

**РОЛЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА У ВІДНОВЛЕННІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ
ПІСЛЯ ВІЙНИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський)**

Виконав:

студент 4 курсу, 476-2 групи
спеціальності 076 Підприємництво,
торгівля та біржова діяльність
(ОП Економіка та організація бізнесу)

Іванческул Артур Миколайович

Керівник:

д.е.н., професор **Зибарева О.В.**

До захисту допущено

*на засіданні кафедри бізнесу та управління персоналом
протокол № 13 від 3 червня 2025 р.*

Зав. кафедрою _____ доцент Водянка Л.Д.

Анотація

Іванческул Артур. Роль підприємництва у відновленні економіки України після війни. Рукопис. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавр зі спеціальності 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність. Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2025

У кваліфікаційній роботі досліджено роль підприємництва як ключового чинника у процесі відновлення економіки України після війни. Розкрито теоретичні основи підприємницької діяльності, проаналізовано сучасний стан малого та середнього бізнесу в умовах воєнного стану та обґрунтовано напрями його інституційної та інноваційної підтримки в повоєнний період.

Практична значущість роботи полягає в розробці рекомендацій щодо посилення ролі малого та середнього бізнесу у відновленні економіки, що можуть бути використані як у державному управлінні, так і в приватному секторі.

Ключові слова: підприємництво, повоєнне відновлення, малий і середній бізнес, релокація, зайнятість, інституційна підтримка, економіка України.

Abstract

Ivancheskul Artur. The role of entrepreneurship in Ukraine's post-war economic recovery. Manuscript. Qualification work for obtaining the first (bachelor's) level of higher education in specialty 076 "Entrepreneurship, Trade and Stock Exchange Activities". Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, 2025.

The qualification thesis explores the role of entrepreneurship as a key factor in the process of Ukraine's economic recovery after the war.

The theoretical foundations of entrepreneurial activity are revealed, the current state of small and medium-sized businesses under martial law is analyzed, and the directions of their institutional and innovative support in the post-war period are substantiated.

The practical significance of the study lies in the development of recommendations for strengthening the role of small and medium-sized enterprises in economic recovery, which can be applied in both public administration and the private sector.

Keywords: entrepreneurship, post-war recovery, small and medium-sized

business, relocation, employment, institutional support, Ukrainian economy.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ **Артур ІВАНЧЕСКУЛ**

3

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ЧИННИКА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	7
1.1. Сутність та види підприємницької діяльності.....	7
1.2. Роль підприємництва у забезпеченні економічного зростання.....	15
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	22
2.1. Аналіз сучасного стану підприємництва в Україні.....	22
2.2. Основні виклики для бізнесу в умовах воєнного стану.....	31
2.3. Роль малого і середнього бізнесу у збереженні економічної активності.....	38
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ РОЛІ ПІДПРИЄМНИЦТВА У ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	43
3.1. Інституційні механізми підтримки підприємництва у повоєнний період.....	43
3.2. Інноваційне підприємництво як драйвер економічного зростання.....	47
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	57

ВСТУП

У сучасних умовах відновлення національної економіки після масштабних руйнувань, спричинених повномасштабною війною, що триває в Україні з 2022 року, підприємництво відіграє критично важливу роль. Здатність бізнесу адаптуватися до надзвичайно складного середовища, зберігати робочі місця, підтримувати платоспроможний попит і реалізовувати інновації стала основою економічної стійкості країни. Водночас зміни у структурі внутрішнього ринку, зростання цифрової трансформації, переорієнтація логістичних ланцюгів і потреба у відновленні інфраструктури формують нові виклики й можливості для підприємницького сектору.

Актуальність теми зумовлена необхідністю активного залучення малого та середнього бізнесу до процесів повоєнного відновлення України, оскільки саме цей сегмент економіки є найбільш гнучким, мобільним та адаптивним. Він не лише забезпечує зайнятість населення та зменшує соціальну напругу, а й сприяє формуванню економіки знань, локального виробництва та внутрішнього інвестування. Успішне подолання наслідків війни вимагає ефективних інституційних рішень, програмної підтримки підприємництва, а також розвитку інноваційної діяльності на мікро- та мезорівні.

Проблематика ролі підприємництва у процесі економічного відновлення широко висвітлюється у наукових працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема таких, як: Марченко В. М., Біляк Т.О., Бірюченко С.Ю., Бужимська К.О., Валінкевич Н.В., Базалук О. А. Ілляшенко С. М., Карнаухова Н. О., Мельник Л. Г., Герасимчук З. В., Петруня Ю. Є. Чухно А. А., Гринчак Н. І. [1-9]. Однак в умовах сучасної кризи, спричиненої війною, низка аспектів потребує поглибленого дослідження, особливо у контексті формування ефективних механізмів підтримки підприємництва та його інтеграції в загальнодержавну модель відновлення.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження ролі підприємництва у повоєнному відновленні економіки України, аналіз його поточного стану,

викликів воєнного часу та перспектив розвитку в контексті інституційної та інноваційної підтримки.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання:

- з'ясувати теоретичні основи підприємницької діяльності та визначити її місце в економічному зростанні;
- проаналізувати сучасний стан підприємництва в Україні в умовах війни; - окреслити основні виклики, з якими стикається бізнес під час воєнного стану;
- дослідити внесок малого і середнього бізнесу в збереження економічної активності;
- обґрунтувати інституційні механізми підтримки підприємництва у повоєнний період;
- розкрити значення інноваційного підприємництва як драйвера економічного відновлення.

Об'єкт дослідження - підприємницька діяльність в Україні як складова економічної системи.

Предмет дослідження - роль підприємництва у відновленні економіки України в умовах післявоєнного періоду.

Методологічною основою дослідження є використання таких методів: логіко-аналітичного - для обґрунтування сутності підприємництва; статистичного - для оцінки динаміки підприємницької активності; порівняльного аналізу - для вивчення зарубіжного досвіду; графічного – для візуалізації тенденцій та обґрунтування висновків.

Інформаційну базу становлять офіційні дані Державної служби статистики України, аналітичні звіти міжнародних організацій, наукові публікації, нормативно-правові документи та результати авторського узагальнення.

Структура роботи охоплює вступ, три тематичних розділи, висновки, список використаних джерел і додатки. У першому розділі розкрито теоретичні засади підприємницької діяльності як чинника економічного зростання. У

другому - проаналізовано особливості функціонування підприємництва в Україні в умовах війни, виявлено ключові виклики та тенденції. Третій розділ присвячений визначенню напрямів інституційної та інноваційної підтримки підприємництва у повоєнний період для забезпечення сталого економічного розвитку країни.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ЧИННИКА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Сутність та види підприємницької діяльності

Підприємництво є однією з основних форм реалізації економічної активності людини та важливим механізмом її самореалізації. Воно дозволяє особистості проявити ініціативу, креативність, управлінські здібності й відповідальність, діючи в умовах невизначеності та економічного ризику [2, с.11]. Саме завдяки здатності діяти рішуче та приймати нестандартні рішення підприємці стають каталізаторами змін в економіці та суспільстві.

У широкому розумінні підприємництво трактується як ініціативна, самостійна, систематична діяльність суб'єктів господарювання, що здійснюється на власний ризик, з метою отримання прибутку та під особисту майнову відповідальність [5; 8]. Це специфічний тип економічної активності, який поєднує риси стилю управління, моделі організації бізнесу та інструменту соціального впливу. Його сутність полягає в постійному пошуку нових можливостей, впровадженні інновацій, раціональному використанні матеріальних, фінансових і людських ресурсів [3, с.18].

Підприємництво в будь-яких формах виступає ключовим чинником економічного зростання. Воно сприяє підвищенню ділової активності, створенню робочих місць, нарощуванню національного багатства,

впровадженню сучасних технологій [2, с.15]. Як показує досвід країн із розвиненою ринковою економікою, підтримка підприємництва з боку держави безпосередньо впливає на темпи економічного розвитку, рівень інвестиційної привабливості та добробуту населення [9].

Згідно з Конституцією України (ст. 42), кожен має право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом [11]. Це підкреслює

8

фундаментальний характер підприємництва як складової особистої свободи та важливого соціально-економічного інституту.

Поняття підприємництва є міждисциплінарним - воно охоплює економічні, правові, управлінські та соціальні виміри [5, с.13]. З економічної точки зору підприємництво розглядається як особливий вид господарської діяльності, в якій підприємець - ключовий суб'єкт - самостійно організовує виробництво, поєднує фактори (капітал, працю, землю, інформацію), приймає ризикові рішення та функціонує в умовах конкурентного ринку, прагнучи до отримання прибутку [4, с.47].

Історично дослідження феномену підприємництва має давні традиції. Упродовж історичного розвитку економічної науки поняття «підприємництво» та «підприємець» зазнали численних трансформацій. Різні вчені, залежно від епохи та економічних реалій, по-різному трактували сутність підприємницької діяльності, її функції, роль у господарському процесі та відносини з іншими економічними суб'єктами. У табл. 1.1 узагальнено основні підходи до розуміння підприємництва, сформульовані відомими представниками економічної думки - як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками. Представлений матеріал дозволяє простежити, як із функціонального і правового явища підприємництво перетворилося на рушійну силу інноваційного розвитку та ключовий фактор ринкової економіки.

Одним із перших, хто ввів у науковий обіг поняття підприємця, був Річард Кантильон, який ще у XVIII столітті розглядав його як особу, що діє в умовах невизначеності, купуючи ресурси за відомими цінами, а продаючи

товари - за невизначеними. Жан-Батист Сей, у свою чергу, наголошував на функції координації: підприємець, за його визначенням, поєднує виробничі ресурси - працю, капітал і землю - для створення корисного продукту [1, с. 13; 2, с.9].

У подальшому концепцію підприємництва значно розвинув Йозеф Шумпетер, який акцентував на його інноваційній суті. Він визначав підприємця як того, хто «здійснює нові комбінації» - запроваджує нові продукти,

9

технології, способи організації виробництва чи виходить на нові ринки. Таким чином, підприємництво є рушійною силою економічної еволюції. Таблиця 1.1

Основні концепції підприємництва в економічній думці

№ п/п	Представник / Країна	Основні положення
1.	Кантільйон Р.	Р. Кантільйон розглядав підприємництво як специфічну економічну функцію, що передбачає наявність ризику і здатність передбачати майбутні події. Він був першим, хто ввів термін 'підприємець' у науковий обіг. У його розумінні підприємець - це особа, яка діє в умовах невизначеності та очікує дохід, беручи на себе відповідальність за результат [1, с. 13]
2.	Сміт А.	А. Сміт підкреслював, що підприємництво виникає природно за умови наявності ресурсів: капіталу, праці та сировини. Підприємець ототожнювався з власником капіталу, який організовує виробництво з метою отримання прибутку. Власність на ресурси була обов'язковою умовою [2, с. 9].
3.	Сей Ж.-Б.	Ж.-Б. Сей розширив уявлення про підприємця, наголошуючи на його організаційній ролі. Він відокремлював функції капіталу і підприємництва, підкреслюючи, що підприємець - це координатор, новатор і рушійна сила економічного розвитку. Прибуток розглядав як винагороду за талант, розум і організаторські здібності [1, с. 13].
4.	Шумпетер Й.	Й. Шумпетер акцентував на інноваційній природі підприємництва. Він вважав підприємця рушієм 'творчої руйнації' - процесу оновлення економіки шляхом впровадження нових товарів, технологій та організацій. Для Шумпетера підприємець - це лідер змін, який не обов'язково є власником, але завжди є новатором . [1, с. 13; 5].

5.	Макконнелл К., С. Брю	К. Макконнелл і С. Брю визначали підприємництво як складну діяльність, що поєднує організацію ресурсів, прийняття стратегічних рішень, інноваційність і готовність до ризику. Підприємець діє як 'свічка запалювання' виробничого процесу, поєднуючи ресурси й формуючи кінцевий економічний результат [2, с.10; 3].
6.	Чухно А., Федоренко В	Українські дослідники А. Чухно і В. Федоренко розглядали підприємництво як форму господарської діяльності, що ґрунтується на свободі вибору, конкуренції, ініціативі та відповідальності. А. Чухно наголошував на свободі дії підприємця в умовах ринкової економіки, а В. Федоренко - на ролі підприємництва як інструменту формування ринкових відносин і засобу ефективного використання ресурсів задля задоволення суспільних потреб [7].

Не менш вагомим є внесок Пітера Друкера, який розглядав підприємництво як інструмент інноваційної діяльності, що трансформує зміни в можливості. Він стверджував, що підприємництво - це не просто економічна

10

категорія, а спосіб мислення й поведінки, зорієнтований на результат і нову цінність [3, с. 18].

Американські економісти К. Макконнелл, С. Брю, визначали «підприємництво» як особливий вид діяльності, що базується на здатності особи ініціювати виробництво, поєднувати основні економічні ресурси (землю, капітал, працю), ухвалювати ключові рішення щодо організації бізнесу, впроваджувати інновації і, що важливо, нести відповідальність за результати, включаючи ризики втрати вкладених ресурсів [2, с.10].

Серед українських науковців значний внесок у дослідження підприємництва зробили А. Чухно та В. Федоренко А. [7, с.7]. Чухно трактував підприємництво як діяльність, що базується на свободі вибору, конкуренції, економічній ініціативі та відповідальності. Біляк Т.О. підкреслював роль підприємництва у формуванні ринкових відносин, визначаючи його як засіб ефективного використання ресурсів і задоволення потреб суспільства [2, с.10].

Таким чином, у процесі розвитку економічної думки щодо сутності підприємництва сформувалося кілька підходів до його теоретичного

тлумачення. Загалом можна виокремити чотири концептуальні підходи, які відображають еволюцію уявлень про цю категорію.

Перший підхід розглядає підприємництво як діяльність, що нерозривно пов'язана з економічним ризиком та персональною відповідальністю за результати. Другий підхід розширює попереднє бачення, доповнюючи його характеристикою підприємця як організатора виробничого процесу. У цьому випадку наявність власності не є єдиною умовою - підприємницька функція передбачає також управлінські здібності, координацію ресурсів і забезпечення взаємодії між учасниками економічних відносин.

Третій підхід акцентує на підприємництві як на діяльності, спрямованій на розширення власності, зростання капіталу та досягнення прибутковості. Тут підприємництво тлумачиться як засіб досягнення економічної вигоди та як цілеспрямований процес, орієнтований на результативність і фінансову ефективність.

11

Як специфічний тип управлінської діяльності, що зосереджується на інноваціях, змінах і вдосконаленні трактують представники четвертого підходу представляє підприємництво

В цілому, підприємницька діяльність вважається не лише економічною категорією, а й одним із проявів творчої, ініціативної та ризикованої активності особистості. У сучасному світі підприємництво дедалі частіше сприймається як престижний і соціально значущий вид діяльності, що вимагає високого рівня мотивації, самостійності та лідерських якостей.

Таким чином, підприємництво - це не лише економічна діяльність, а складна соціально-економічна категорія, яка включає свободу дій, ризик, відповідальність, інновації та стратегічне мислення. Його наявність і активний розвиток є передумовою стабільності, конкурентоспроможності та добробуту сучасної держави.

Усяка господарська діяльність має характерні риси, які дають змогу ідентифікувати її серед інших видів економічної активності. Основні

характеристики підприємництва впливають із його законодавчого визначення. Відповідно до статті 42 Господарського кодексу України, підприємництво трактується як ініціативна, самостійна, регулярна діяльність, яка здійснюється на власний ризик суб'єктами господарювання з метою досягнення економічного чи соціального ефекту та отримання прибутку [8]. Підприємницька діяльність базується на певних фундаментальних засадах, які визначають рамки, напрямки та способи її реалізації в умовах ринкової економіки. Ці засади отримали назву принципів підприємництва. Вони відображають базові положення взаємодії підприємця з економічним, правовим і соціальним середовищем, рис. 1.1.

Саме на основі цих принципів формується правове поле та економічна політика держави у сфері підприємництва, що забезпечує рівність можливостей для всіх учасників ринку та сприяє добросовісній конкуренції. Принципи підприємництва також відіграють важливу роль у формуванні внутрішньої стратегії суб'єкта господарювання, визначаючи його поведінку на ринку,

12

пріоритети розвитку, рівень відповідальності та взаємовідносини з партнерами, споживачами й державними органами.

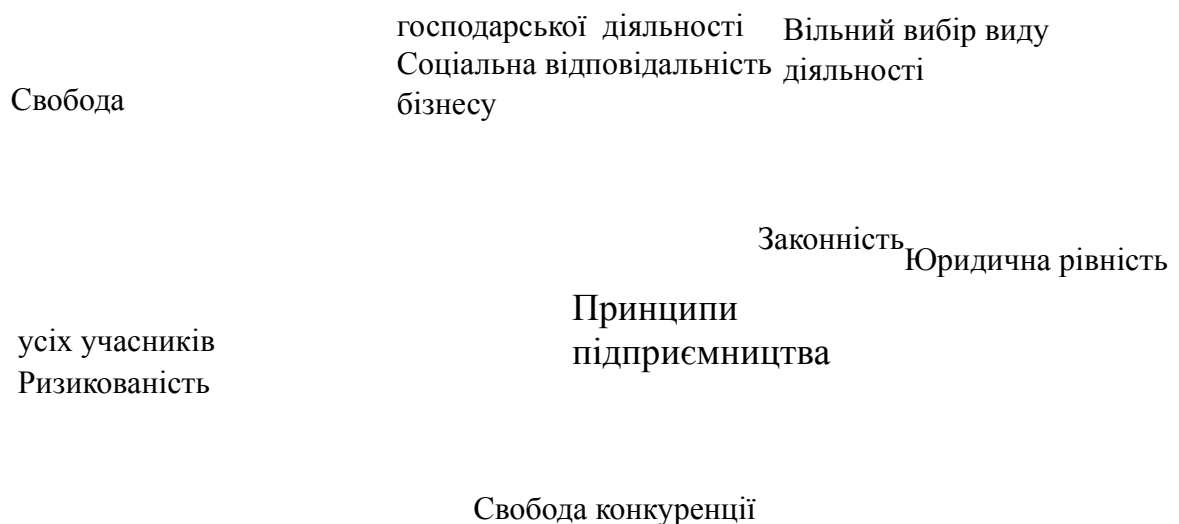

Рис. 1.1. Ключові принципи функціонування підприємництва Джерело: побудовано за даними [8;10]

Принципи підприємницької діяльності відображають основні засади, на

яких ґрунтується ведення бізнесу в умовах ринкової економіки. Серед них вирізняють самостійність у прийнятті рішень, інноваційність, що стимулює розвиток і адаптацію до змін, а також систематичність - регулярне та безперервне здійснення господарської діяльності.

Крім того, підприємництво завжди орієнтоване на отримання прибутку, що є його ключовою метою, і реалізується безпосередньо самим суб'єктом, який діє від власного імені. Сукупність цих принципів формує правову та економічну основу підприємницького середовища, сприяє конкуренції, ініціативності, підвищенню ефективності бізнесу та соціальній відповідальності суб'єктів господарювання.

Підприємницька діяльність є багатогранним економіко-правовим явищем, яке не має універсально встановленої класифікації. Однак у науковій та практичній площині прийнято систематизувати її за різними критеріями: залежно від суб'єкта, предмета, обмежень у реалізації діяльності, а також за охопленням фаз відтворювального процесу [12, с.11]. Кожен із цих критеріїв дозволяє по-різному інтерпретувати зміст підприємництва, що важливо для

13

правового регулювання, обліку, податкової політики та аналітики ринку, табл.

1.2

Таблиця 1.2

Класифікація видів підприємницької діяльності

№ п/п	Критерій класифікації	Види підприємництва
1.	За суб'єктом діяльності	- юридичні особи (zareєстровані організації з окремим правовим статусом); - фізичні особи-підприємці (ФОП); - просте і складне підприємництво;
2.	За предметом діяльності	- виробниче (створення матеріальних продуктів); - невиробниче: 1) виконання робіт; 2) надання послуг; 3) торгівля; 4) фінансова діяльність;

3.	За наявністю обмежень	- без обмежень (не потребує дозволів); - із обмеженнями (вимагає ліцензій, особливих форм власності чи реєстрації);
4.	За охопленням стадій відтворювального процесу	- виробниче (включає послуги з усіма елементами виробничого процесу); - комерційне (купівля-продаж товарів); - фінансове (операції з грошима, цінними паперами).

Джерело: побудовано за даними [8;12, с.61]

У результаті аналізу можна дійти висновку, що класифікація підприємницької діяльності дає змогу чітко виокремити специфіку різних форм бізнесу. Наприклад, за суб'єктом діяльності виділяють як індивідуальні форми (ФОП), так і колективні (юридичні особи). За предметом підприємництва розрізняють виробництво, послуги, торгівлю й фінансову сферу. Важливо також враховувати правові обмеження (наприклад, ліцензування) та охоплення процесів - від виробництва до фінансового обігу. Така систематизація дозволяє не лише краще зрозуміти природу підприємництва, а й забезпечує основу для формування ефективної державної політики підтримки бізнесу [13, с.25].

Водночас підприємницька діяльність передбачає наявність конкретних суб'єктів та об'єктів, які є ключовими елементами господарських відносин. До основних суб'єктів підприємництва належать фізичні особи-підприємці (zareєстровані у встановленому порядку громадяни, що здійснюють діяльність

14

від власного імені), юридичні особи (організації, що мають статус окремих правових суб'єктів) та добровільні об'єднання підприємців (спілки, асоціації, холдинги). Вони мають право здійснювати діяльність відповідно до законодавства, укладати договори, представляти власні інтереси, набувати майнових прав і нести відповідальність за прийняті рішення [15, с.22].

Об'єктами підприємництва, тобто тим, на що спрямована господарська активність, є товари, послуги, майно, ресурси, цінні папери та інтелектуальна власність. Саме через взаємодію суб'єктів із об'єктами відбувається реалізація

підприємницької ініціативи, формування економічного результату та задоволення потреб споживачів. Такий підхід дозволяє цілісно охарактеризувати підприємництво як динамічну, відповідальну й системно організовану діяльність в умовах ринкових відносин [16, с. 38].

У межах сучасного економіко-правового дискурсу підприємництво виконує низку важливих функцій, які відображають його роль у забезпеченні сталого розвитку національної економіки. Однією з основоположних є ресурсна функція, що полягає в ефективному залученні та раціональному використанні матеріальних, фінансових і трудових ресурсів у межах господарської діяльності. Важливою є також інноваційна функція, що виявляється у здатності підприємництва генерувати нові ідеї, запроваджувати сучасні технології, удосконалювати організаційні процеси та адаптуватися до динаміки ринку.

Соціальна функція підприємництва реалізується через створення нових робочих місць, формування підприємницької культури, розширення соціальної відповідальності бізнесу та підвищення якості життя населення. Стратегічна функція передбачає формування довготривалих конкурентних переваг, орієнтацію на розвиток підприємства в умовах глобалізації та цифровізації економіки. Окрім того, підприємництво виконує стимулюючу функцію, активізуючи економічну ініціативу населення, сприяючи конкуренції, розвитку нових сегментів ринку та ефективному перерозподілу ресурсів відповідно до потреб суспільства [2, с.28].

15

Усі ці функції вказують на те, що підприємництво є не лише джерелом економічної вигоди, а й важливим інструментом соціально-економічної трансформації, що сприяє загальному прогресу держави.

Підсумовуючи, слід зазначити, що підприємницька діяльність є самостійною, ініціативною, ризикованою та інноваційно орієнтованою формою господарювання, метою якої є отримання прибутку й досягнення соціально економічних результатів. Вона має складну структуру, охоплюючи різноманітні види за суб'єктами, предметом, правовими обмеженнями та охопленням

виробничих процесів. Усвідомлення сутності та класифікації підприємництва дозволяє краще зрозуміти його роль в економіці та визначити правові, організаційні й функціональні підходи до його регулювання.

1.2. Роль підприємництва у забезпеченні економічного зростання

Підприємництво посідає ключове місце в економічному розвитку будь якої країни, оскільки воно забезпечує динамічність економічної системи, сприяє інноваціям, формуванню нових ринків, створенню робочих місць та підвищенню конкурентоспроможності. У сучасних умовах глобалізації підприємництво дедалі більше розглядається не лише як форма господарювання, а й як чинник сталого зростання національної економіки, ефективного розподілу ресурсів та соціальної стабільності [17, с.56].

Підприємництво виконує низку функцій, які прямо чи опосередковано впливають на економічне зростання. Йдеться насамперед про виробничу функцію, яка передбачає створення матеріальних благ та послуг, що задовольняють суспільні потреби; інвестиційну функцію, яка активізує внутрішні та зовнішні інвестиційні потоки; інноваційну, що стимулює розвиток науково-технічного прогресу; а також функцію зайнятості, оскільки малі та середні підприємства створюють значну частку нових робочих місць [18, с.22].

На макрорівні підприємництво стимулює зростання валового внутрішнього продукту (ВВП), підвищує рівень зайнятості та доходів

16

населення, розширює податкову базу, що забезпечує фінансування державних програм. Крім того, підприємницька діяльність сприяє структурній перебудові економіки, розвитку пріоритетних галузей і регіонів, що особливо актуально для країн з перехідною економікою або регіонів з депресивною структурою.

Одним із головних каналів впливу підприємництва на економічне зростання є інновації. Саме підприємці, як носії нових ідей, трансформують наукові розробки в комерційно успішні продукти, технології та послуги. Таким

чином, вони створюють додану вартість, яка є основою зростання продуктивності праці та загального економічного добробуту [19, с.56].

У суспільному вимірі підприємництво сприяє соціальній мобільності, знижує рівень безробіття, активізує розвиток локальних громад. Самозайнятість та створення мікробізнесу дозволяє зменшити соціальну напругу, підвищити рівень доходів населення та забезпечити доступ до базових економічних благ. Крім того, підприємницька діяльність формує економічну незалежність громадян, що є запорукою демократичного розвитку суспільства.

Важливою є також роль підприємництва у формуванні середнього класу, який традиційно вважається основою соціальної стабільності, політичної поміркованості та сталого розвитку. Зростання кількості суб'єктів малого та середнього бізнесу веде до диверсифікації економіки та зниження монополізму, що позитивно впливає на економічну свободу та конкурентне середовище [2, с.78].

Успішна економічна політика повинна передбачати створення сприятливого інституційного середовища для підприємницької діяльності. Це передбачає спрощення дозвільних процедур, удосконалення податкового адміністрування, захист прав власності, розвиток інфраструктури підтримки бізнесу, доступ до фінансових ресурсів. За умови цілеспрямованої державної підтримки підприємництво здатне стати потужним каталізатором економічного зростання.

У цьому контексті варто відзначити роль публічно-приватного партнерства, бізнес-інкубаторів, кластерних ініціатив та інноваційних хабів.

17

Вони слугують платформами для розвитку підприємницької екосистеми, де відбувається взаємодія між наукою, бізнесом і владою, сприяючи трансферу технологій і підвищенню конкурентоспроможності національної економіки. Табл. 1.3 ілюструє ключові напрямки, за якими підприємництво впливає на економічне зростання. У сучасних умовах ринкової економіки підприємництво виступає не лише джерелом економічної ініціативи, а й потужним каталізатором

структурних змін, інноваційного прориву, соціального розвитку та регіональної консолідації. Аналіз виявлених напрямів допомагає краще усвідомити, як через окремі економічні процеси підприємницька активність сприяє загальному добробуту та підвищенню конкурентоспроможності країни.

Таблиця 1.3

Механізми взаємодії підприємництва та економічного зростання

№ п/п	Напрямок впливу	Характер впливу підприємництва	Очікуваний економічний ефект
1.	Інновації	Впровадження нових технологій, продуктів і послуг	Зростання продуктивності праці, ВВП, експортного потенціалу
2.	Зайнятість	Створення нових робочих місць, самозайнятість	Зменшення безробіття, підвищення доходів населення
3.	Податкова база	Розширення кількості платників податків	Збільшення надходжень до бюджету, стабільність фінансів
4.	Регіональний розвиток	Стимулювання економічної активності в депресивних регіонах	Збалансованість регіональної економіки
5.	Соціальна мобільність	Підвищення доступу до економічних можливостей	Зниження соціальної нерівності, активізація громад

Джерело: побудовано за даними [2, с.47;18, с.24]

Одним із ключових аспектів розуміння ролі підприємництва в забезпеченні економічного зростання є аналіз його впливу за різними напрямами. Серед них особливе значення мають: інновації, зайнятість, формування податкової бази, регіональний розвиток та соціальна мобільність. Кожен із цих напрямів формує окремий вектор впливу підприємницької діяльності на соціально-економічну систему, водночас доповнюючи інші складові. У сукупності вони забезпечують сталий розвиток та економічну

динаміку суспільства. Розглянемо детальніше кожен зі складових, наведених у таблиці 1.3.

1. Інновації як рушій економічного зростання. Підприємництво нерозривно пов'язане з інноваційністю, що проявляється у впровадженні нових технологій, продуктів, сервісів і методів організації праці. Саме підприємці є тією силою, яка першою адаптує результати наукових досліджень до практичного використання, виводячи їх на ринок. У сферах ІТ, біотехнологій, альтернативної енергетики, логістики та цифрових послуг спостерігається найбільша динаміка саме завдяки інноваційному підприємництву.

Інновації сприяють підвищенню продуктивності праці, що є основою економічного зростання. Завдяки автоматизації та впровадженню нових процесів підприємства можуть виробляти більше продукції з меншими витратами, що впливає на зростання валового внутрішнього продукту. Крім того, інноваційна продукція є конкурентною на світовому ринку, що підвищує експортний потенціал країни. Підприємницьке середовище також створює передумови для формування економіки знань, де цінність створюється не лише фізичною працею, а й інтелектуальним капіталом.

2. Зайнятість та формування ринку праці. Ще одним суттєвим напрямом впливу підприємництва є створення нових робочих місць. Особливу роль у цьому відіграють малі та середні підприємства (МСП), які формують основу ринку праці, зокрема в сервісному секторі, виробництві та агробізнесі. Завдяки гнучкості, МСП швидше реагують на зміни у споживчому попиті, тим самим створюючи вакансії у нових сферах.

Підприємництво також сприяє розвитку самозайнятості - особливо серед молоді, осіб передпенсійного віку, жінок і мешканців сільської місцевості. Самозайняті особи не тільки забезпечують себе працею, а й нерідко в подальшому створюють нові підприємства, перетворюючись на роботодавців. Зростання рівня зайнятості веде до підвищення доходів населення, що стимулює внутрішній попит, активізує споживання і, відповідно, підтримує

економічне зростання. Таким чином, підприємництво виступає важливим елементом державної політики у сфері працевлаштування.

3. Податкова база як фінансова основа держави. Активізація підприємництва безпосередньо впливає на формування податкової бази. Збільшення кількості зареєстрованих підприємств та підприємців розширює коло платників податків, що забезпечує зростання доходів бюджету. Платежі від підприємницької діяльності формують значну частину державного та місцевих бюджетів. Серед них - податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), податок на додану вартість (ПДВ) тощо.

Ці надходження є основою фінансування соціальних, інфраструктурних та оборонних програм держави. Таким чином, розвиток підприємництва дозволяє не лише наповнювати бюджети, а й підтримувати фінансову стабільність. Водночас ефективна податкова політика у підприємницькому середовищі сприяє детінізації економіки, підвищенню прозорості господарської діяльності та боротьбі з корупцією. Це створює сприятливий інвестиційний клімат та підвищує довіру до державних інституцій.

4. Регіональний розвиток: підприємництво як інструмент подолання економічної асиметрії. У багатьох країнах, зокрема й в Україні, існує значна диференціація у рівні розвитку регіонів. Одним із ефективних способів подолання цієї асиметрії є підтримка місцевого підприємництва. Підприємці здатні активізувати економічну діяльність навіть у депресивних регіонах, що дозволяє забезпечити місцеве населення роботою, формувати місцеві ринки та сприяти збереженню соціальної інфраструктури.

Місцеві органи влади, за підтримки центральної влади, можуть створювати сприятливі умови для ведення бізнесу через систему пільг, доступ до грантів, розвиток індустріальних парків тощо. Це сприяє формуванню стійких локальних економік, що можуть не лише забезпечувати самозайнятість, а й виходити на національний та міжнародний ринок. Рівномірний розвиток регіонів зменшує міграцію населення до мегаполісів, знижує навантаження на інфраструктуру великих міст і сприяє політичній стабільності [16, с.113].

5. Соціальна мобільність як передумова стабільного суспільства. Однією

з менш помітних, але надзвичайно важливих функцій підприємництва є стимулювання соціальної мобільності. Підприємницька діяльність надає людям із різних соціальних груп можливість змінити своє становище, реалізувати амбіції, самореалізуватися. Участь у підприємстві дозволяє отримати економічну незалежність, подолати бідність та стати частиною активного економічного класу.

Особливо цінною є можливість залучення до підприємництва соціально вразливих груп населення - жінок, молоді, людей з інвалідністю, ветеранів війни. Завдяки державним і недержавним програмам мікрокредитування, інкубаторам бізнесу, навчальним ініціативам, ці групи отримують доступ до ресурсів, знань і підтримки. Внаслідок цього підвищується інклюзія, знижується соціальна напруга та формуються передумови для стабільного демократичного розвитку [21, с.37].

Крім того, підприємництво сприяє формуванню середнього класу - соціальної верстви, що є основою стабільного суспільства. Середній клас, у свою чергу, виступає носієм демократичних цінностей, економічної активності та інституційної відповідальності.

Підприємництво є стратегічним чинником економічної політики держави, оскільки безпосередньо впливає на ключові макроекономічні показники, зокрема зростання валового внутрішнього продукту, рівень зайнятості населення та наповнення бюджету [22, с.85]. Його інноваційна складова забезпечує модернізацію економіки, сприяє підвищенню її гнучкості й адаптивності до глобальних викликів, а також формує конкурентні переваги держави на міжнародному ринку. Крім того, підприємницька діяльність вирішує важливі соціальні завдання: забезпечує нові можливості для працевлаштування, стимулює самозайнятість та сприяє зниженню соціальної нерівності.

Водночас, підприємництво виконує важливу функцію у сфері регіонального розвитку, сприяючи економічному пожвавленню у менш

розвинених регіонах, що забезпечує більш збалансовану просторову структуру національної економіки. Збільшення кількості платників податків за рахунок розвитку підприємницької активності сприяє зміцненню державних фінансів і фінансуванню пріоритетних суспільних сфер - освіти, медицини, безпеки.

Отже, підприємництво не слід розглядати лише як форму господарювання, адже воно виконує мультиплікативну роль у забезпеченні сталого економічного розвитку, соціального прогресу та структурної трансформації національної економіки. Воно сприяє створенню нових робочих місць, стимулює інноваційні процеси, розширює податкову базу, сприяє розвитку регіонів і формуванню середнього класу.

Саме тому підтримка підприємництва повинна залишатися одним із головних пріоритетів державної економічної стратегії. У цьому контексті надзвичайно важливим є формування системної, послідовної та орієнтованої на довгостроковий ефект політики підтримки підприємницької діяльності, адже саме активне підприємницьке середовище є запорукою економічної стабільності, соціального добробуту та сталого розвитку країни.

22

РОЗДІЛ 2

СТАН ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Аналіз сучасного стану підприємництва в Україні

Розвиток малого і середнього підприємництва (МСП) є стратегічним пріоритетом для економіки України, оскільки саме цей сектор забезпечує гнучкість та швидке реагування на зміни ринкового середовища, сприяє інноваційності, зайнятості та соціальній стабільності. У період трансформаційних змін, що відбуваються в умовах як внутрішніх викликів, так і зовнішньої агресії, роль МСП стає все більш значущою. Саме цей сегмент бізнесу демонструє високу мобільність, здатність до адаптації та локалізованої

ініціативи, що є необхідним фактором у зміцненні економічної стійкості країни [22, с.84].

Під впливом глобалізаційних процесів, цифрової трансформації та зміни пріоритетів державного управління, підходи до підтримки та розвитку МСП постійно оновлюються. Водночас війна на території України внесла суттєві корективи у функціонування підприємницького сектору. Велика частина підприємств була змушена призупинити або повністю зупинити свою діяльність, особливо у регіонах, що зазнали бойових дій або тимчасової окупації. Це спричинило зростання безробіття, зниження доходів населення та витрати особистих заощаджень, що в підсумку позначилось на купівельній спроможності та загальному рівні добробуту громадян.

Малий і середній бізнес у таких умовах виступає як ключова опора відновлення економіки. Завдяки своїй структурній гнучкості, МСП здатні швидко адаптуватися до змін, зберігаючи працездатність та забезпечуючи потреби населення. Проте слід враховувати, що загальне зниження економічної активності, зруйнована інфраструктура, скорочення обсягів виробництва та

23

логістичні труднощі серйозно обмежують можливості зростання підприємницької ініціативи [23, с.112].

Урядом України запроваджено низку антикризових заходів, спрямованих на збереження підприємницької активності, переміщення бізнесу в безпечні регіони, підтримку поштової логістики, гуманітарного постачання та функціонування стратегічно важливих об'єктів. Зокрема, регламентовано порядок переміщення підприємств із зон підвищеної небезпеки, визначено механізми безкоштовної доставки ліків, продуктів та інших ресурсів [24, с.68].

Аналіз кількісних показників таких підприємств дають змогу не лише оцінити стан економіки, а й виявити глибинні проблеми її функціонування. Інформативною основою для оцінки динаміки розвитку підприємництва в Україні слугують кількісні показники щодо функціонування підприємств різного масштабу. У таблиці нижче подано дані про кількість діючих суб'єктів

господарювання - великих, середніх, малих та мікропідприємств - за період 2010–2024 років, табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Динаміка кількості суб'єктів підприємництва на території України за період 2010-2024 рр.

Рік	Усього, (од.)	Великі підпр. (од.)	Середні підпр. (од.)	Малі підпр. (од.)	Фізичні особи підприємці (од.)
2010	2183928	586	20983	357241	1805118
2011	1701620	659	20753	354283	1325925
2012	1600127	698	20189	344048	1235192
2013	1722070	659	18859	373809	1328743
2014	1932161	497	15906	379061	1591160
2015	1974318	423	15203	377844	1630878
2016	1865530	383	14832	322960	1559161
2017	1805059	399	14937	323409	1466803
2018	1839593	446	16057	322920	1483716
2019	1941625	518	17751	336601	1561028
2020	1973577	512	17602	362388	1599755
2021	1956248	610	17502	352722	1585414
2022	1732508	494	14783	246647	1470584
2023	1913193	512	14070	293270	1605341
2024	1914259	510	14150	302340	1606235

Джерело: побудовано за даними [25;26]

Для комплексного розуміння трансформацій, які відбувалися у сфері малого та середнього підприємництва (МСП) в Україні протягом 2010–2024 років, доцільно проаналізувати динаміку кількісних показників суб'єктів господарювання за цей період. Наведені у таблиці дані включають інформацію

про кількість великих, середніх, малих підприємств і фізичних осіб підприємців, що дозволяє не лише виявити основні тенденції розвитку підприємницького середовища, а й ідентифікувати періоди його структурних змін і кризових провалів.

Починаючи з 2010 року, в Україні спостерігався високий рівень підприємницької активності - загальна кількість суб'єктів господарювання перевищувала 2,18 млн, з яких понад 1,8 млн становили фізичні особи підприємці. Понад 94 % юридичних осіб у цей період належали до категорії малого бізнесу, що свідчить про домінування мікро- та малих форм господарювання в національній економіці. Проте вже з 2011 року почалася тенденція до скорочення, яка до 2013 року вилилася в суттєве зменшення кількості як юридичних осіб, так і ФОП. Це було зумовлено змінами в законодавстві, зокрема у сфері спрощеної системи оподаткування, а також загостренням економічної нестабільності.

У 2014 році ситуація різко загострилася внаслідок анексії Криму, початку збройного конфлікту на сході України та загального погіршення ділового клімату. Показники засвідчують, що кількість суб'єктів господарювання у структурі МСП, особливо мікропідприємств, досягла критичного мінімуму. Станом на 2016 рік кількість малих підприємств зменшилася на понад 10 % порівняно з 2014 роком, а загальна кількість підприємців-фізичних осіб також скоротилась до 1,56 млн. Причинами такої динаміки були девальвація гривні, обмеження на кредитування, висока інфляція та загальний спад ділової активності.

З 2017 року почалася поступова стабілізація, спричинена реалізацією Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва, послабленням податкового тиску та поступовим переходом бізнесу на цифрові інструменти.

25

Найвиразніше зростання відбулося у 2018–2019 роках: зросла кількість малих підприємств, активізувалася реєстрація нових ФОП, а також поліпшився доступ до онлайн-сервісів державного адміністрування. Проте вже у 2020–2021 роках

знову фіксується спад, зумовлений глобальною пандемією COVID-19, карантинними обмеженнями та зменшенням внутрішнього попиту. Хоча цифровізація послуг допомогла уникнути обвального зменшення, частина підприємців вимушено зупинила свою діяльність.

Найбільш серйозний удар сектор МСП зазнав у 2022 році внаслідок повномасштабного вторгнення росії. Загальна кількість зареєстрованих підприємств скоротилась до 1,73 млн, а малих підприємств - до 246,6 тис., що є найнижчим показником за весь період дослідження. Значна частина підприємств призупинила роботу або була знищена внаслідок бойових дій, інші здійснили релокацію в безпечніші регіони або припинили діяльність без юридичної ліквідації. Особливо постраждали мікропідприємства, що не мали фінансової подушки та організаційної гнучкості для адаптації. Водночас кількість фізичних осіб-підприємців, хоч і зменшилась, залишилась на рівні понад 1,47 млн, що свідчить про їхню відносну стійкість.

У 2023 році розпочався процес часткового відновлення. Загальна кількість підприємств зросла до понад 1,91 млн, а кількість малих - до 293 тис. Цей рік став етапом адаптації, коли бізнес почав перебудовуватись відповідно до нових реалій: зміна логістичних маршрутів, розширення онлайн-форматів, активна підтримка з боку держави та міжнародних донорів через програми «ЄРобота», релокацію, мікрогранти. Значне зростання кількості ФОП до рівня 1,6 млн засвідчило активізацію самозайнятості як способу виживання та формування локального економічного середовища.

2024 рік підтвердив тренд на поступове відновлення. Загальна кількість зареєстрованих суб'єктів господарювання залишилась на рівні 1,91 млн, з яких 302 тис. - малі підприємства, а понад 1,6 млн - ФОП. Такі показники свідчать про формування нової хвилі підприємницької активності, орієнтованої на внутрішній ринок, малий сервіс, крафтове виробництво, логістику та освітньо-

консультаційні послуги. Частка мікробізнесу в структурі МСП знову стала домінуючою.

Вивчення кількісних характеристик зайнятості на підприємствах різного масштабу є важливим інструментом для оцінки соціально-економічного стану країни. Зайнятість у малому, середньому та великому бізнесі відображає не лише рівень економічної активності, а й ефективність реалізації державної політики у сфері підтримки підприємництва. Табл. 2.2 ілюструє динаміку змін чисельності зайнятого населення в Україні, розподілену за типами підприємств упродовж 2012–2024 років, що дає можливість проаналізувати вплив внутрішніх криз і зовнішніх викликів на ринок праці.

Таблиця 2.2

Кількість зайнятих працівників у суб'єктів господарювання України за 2012–2024 рр.

Роки	Великі підприємства (тис. ос.)	Середні підприємства (тис. ос.)	Малі підприємства (тис. ос.)	Фізичні особи підприємці (од.)	Загальний обсяг зайнятого населення, тис. ос.
2012	2484.2	3144.2	2051.3	2277,9	9957.6
2013	2383.7	3012.1	2010.7	2322,6	9729.1
2014	1915.1	2696.5	1686.9	2498,2	8796.7
2015	1708.6	2604.7	1576.4	2290,3	8180.0
2016	1586.6	2622.8	1591.7	2307,2	8108.3
2017	1560.9	2593.1	1658.9	2328,1	8141.0
2018	1574.3	2744.2	1641.0	2573,0	8532.5
2019	1608.3	3052.6	1746.6	2610,3	9017.8
2020	1574.6	3088.4	1703.1	2565,8	8931.9
2021	1648.7	2967.8	1775.2	2544,5	8936.2
2022	1369.9	2582.8	1429.7	2120,0	7502.4
2023	1324.1	2336.3	1391.9	2369,5	7421.8
2024	1300.0	2300.0	1380.0	2325,4	7350.0

Джерело: побудовано за даними [25;26]

У період 2022–2024 років фізичні особи-підприємці залишалися ключовим сегментом самозайнятості в Україні, демонструючи найвищу стійкість до економічних потрясінь. У 2022 році кількість зайнятих у секторі ФОП знизилась до 2120,0 тис. осіб, що стало наслідком масштабної релокації,

27

зупинки бізнесу в прифронтових регіонах і загального падіння економічної активності через повномасштабне вторгнення.

Попри це, саме фізичні особи-підприємці виявили найбільшу здатність до швидкої адаптації. У 2023 році їхня чисельність зросла до 2369,5 тис. осіб, що свідчить про активне відновлення підприємницької діяльності завдяки цифровізації, спрощенню реєстраційних процедур, розширенню державних грантових програм і підтримці з боку міжнародних партнерів. Сектор ФОП активно реагував на зміни ринкового середовища, заповнюючи нішу у сфері послуг, торгівлі, ІТ та логістики.

У 2024 році тенденція до стабілізації збереглася: кількість зайнятих у ФОП становила 2325,4 тис. осіб, або понад 31 % від усього зайнятого населення країни. Такий рівень залучення свідчить про поступове відновлення економічної активності та важливу роль мікропідприємництва у формуванні сучасної трудової моделі. Умови воєнного часу змусили багатьох українців обирати самозайнятість як найбільш гнучку і доступну форму економічної активності, що стало основою збереження зайнятості та економічної мобільності населення.

Одним із ключових показників ефективності діяльності суб'єктів підприємництва є обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), який дозволяє оцінити не лише рівень економічної активності, але й внесок різних груп підприємств у загальну структуру національного виробництва. Особливе значення при цьому має визначення частки малих і середніх підприємств (МСП) у загальному обсязі реалізації, що дає змогу простежити тенденції розвитку цього сектора економіки та його роль у формуванні валової доданої

вартості.

Такий аналіз дає змогу виявити диспропорції у внеску підприємств різного масштабу, оцінити ефективність державної політики підтримки МСП та визначити потенційні напрями стимулювання їх подальшого розвитку, табл. 2.3. Крім того, динаміка реалізації продукції свідчить про адаптивність підприємств до кризових умов і здатність малого та середнього бізнесу

28

забезпечувати безперервність економічних процесів навіть у періоди турбулентності.

Таблиця 2.3

Частка реалізованої продукції (товарів, послуг) суб'єктами підприємництва в Україні за 2010–2024 рр.

Рік	Усього, млн. грн.	Великі, млн грн	вели ких. (%) Час тка	Середні, млн грн	сере дніх (%) Част ка ^a	Малі, млн грн	мал их (%) Час тка	Фізичні особи підпри ємці(од.)
2012	4459818.8	1761086.0	39.49	1769430.2	39.67	672653.4	15.08	256649
2013	4334453.1	1717391.3	39.62	1662565.2	38.36	670258.5	15.46	284238
2014	4459702.2	1742507.9	39.07	1723151.5	38.64	705000.5	15.81	289042
2015	5556540.4	2053189.5	36.95	2168764.8	39.03	937112.8	16.87	397473
2016	6726739.8	2391454.3	35.55	2668695.7	39.67	1177385.2	17.50	48920
2017	8312271.9	2929516.6	35.24	3296417.9	39.66	1482000.7	17.83	604336
2018	9966804.5	3515839.5	35.28	3924059.6	39.37	1766150.4	17.72	76075
2019	10524112.8	3631415.3	34.51	4168439.4	39.61	1839875.9	17.48	884382
2020	11062297.1	3626388.0	32.78	4359362.1	39.41	2064120.7	18.66	1012426
2021	14989811.9	5140366.8	34.29	5900055.0	39.36	2576371.4	17.19	1373018
2022	11119875.6	4024267.1	36.19	4906839.0	44.13	2101912.0	18.90	86857
2023	13574894.8		35.34	5990514.3	44.13	2668866.3	19.66	11852

2024	14253639.5		34.66	6290040.0	44.13	2828998.3	19.85	230418
------	------------	--	-------	-----------	-------	-----------	-------	--------

Джерело: побудовано за даними [25;26]

Згідно з даними табл. 2.3, у 2021 році обсяг реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) в Україні сягнув рекордного значення - 14,99 трлн грн, що було зумовлено частковим посткарантинним відновленням економіки. Серед усіх категорій підприємств найбільший внесок забезпечили середні підприємства (39,36%), тоді як великі підприємства забезпечили 34,29%, а малі - 17,19%. Частка фізичних осіб-підприємців у загальному обсязі реалізації становила приблизно 9,15%, що є суттєвим показником для мікропідприємницького сектору. Сумарний внесок малого та середнього бізнесу (включаючи ФОП) у 2021 році склав 65,7%, що підтверджує провідну роль цього сектору у формуванні економіки.

У 2022 році, внаслідок повномасштабної війни, загальний обсяг реалізованої продукції скоротився до 11,12 трлн грн, що майже на 25,8%

29

менше, ніж у 2021 році. Структура часток зазнала змін: великі підприємства дещо наростили свою частку до 36,19%, середні - до 44,13%, а малі - до 18,90%. Частка ФОП у 2022 році, попри значне скорочення їх загальної кількості, склала 8,38%, що свідчить про збереження певної економічної активності навіть в умовах значних втрат. Сумарна частка МСП (середні + малі + ФОП) сягнула 71,41%, що стало історичним максимумом і підтверджує провідну роль цього сектора в утриманні економічної стійкості під час кризи.

У 2023 році обсяг реалізованої продукції зріс до 13,57 трлн грн, що свідчить про часткове економічне відновлення. Частка середніх підприємств залишалася стабільною - 44,13%, малі підприємства підвищили свою частку до 19,66%, а великі - зменшилися до 35,34%. Водночас частка фізичних осіб підприємців у реалізованій продукції зросла до 8,73%, що свідчить про активізацію малого бізнесу, зокрема в секторах послуг, торгівлі та креативної

економіки. Сукупний внесок МСП, включаючи ФОП, склав 72,52%, що підтверджує домінування цього сектора в загальній економічній структурі.

Дані за 2024 рік демонструють подальше зміцнення позицій МСП. Загальний обсяг реалізації досяг 14,25 трлн грн, при цьому частка середніх підприємств залишилась на рівні 44,13%, малих зросла до 19,85%, а великих - зменшилась до 34,66%. Частка фізичних осіб-підприємців становила 9,09%, що майже відповідає довоєнному рівню і є свідченням високого ступеня адаптації цього сегменту до умов воєнного часу. Сумарна частка МСП у 2024 році досягла 73,07%, що підкреслює вирішальну роль мікро-, малого та середнього підприємництва в економічному відновленні країни.

У період 2021–2024 років сектор фізичних осіб-підприємців в Україні зазнав значних змін під впливом як внутрішніх трансформацій, так і зовнішніх викликів, зокрема пандемії, повномасштабної війни та регуляторних реформ, табл. 2.4. ФОПи залишаються важливою формою самозайнятості, особливо у сфері послуг, торгівлі, ІТ та креативних індустрій. Динаміка їх реєстрації та припинення діяльності є чутливим індикатором економічного клімату та настроїв підприємницького середовища. Нижче подано узагальнені статистичні

30

дані щодо кількості зареєстрованих та припинених ФОПів за відповідний період.

Таблиця 2.4

Динаміка реєстрації та припинення діяльності ФОП у 2021–2024

Рік	Кількість зареєстрованих ФОПів	Кількість припинених ФОПів	Частка припинених, %	Чистий приріст, %
2021	284050	203300	71.6	28.4
2022	242600	69850	28.8	71.2
2023	282000	60160	21.3	78.7
2024	147000	108000	73.5	26.5

У 2021 році було зареєстровано понад 284 тисячі ФОПів, тоді як понад 203 тисячі припинили свою діяльність. Частка закриттів становила 71,7% від кількості нових реєстрацій, що свідчить про нестабільність на тлі постпандемійного відновлення економіки. Попри це, чистий приріст був позитивним (28,3%), що можна розглядати як помірну активізацію підприємницької ініціативи.

У 2022 році, попри початок повномасштабного вторгнення, спостерігається високий рівень стійкості малого бізнесу: частка закритих ФОПів різко знизилася до 28,8%, а чистий приріст зріс до 71,2%. Це можна пояснити дією державних програм підтримки, релокацією бізнесу та високою адаптивністю підприємців.

2023 рік демонструє подальшу позитивну тенденцію: лише 21,3% ФОПів припинили діяльність, а понад 78% становили нові реєстрації. Це вказує на стабілізацію та навіть зростання ділової активності в умовах воєнної економіки, зокрема в сегменті мікропідприємництва.

У 2024 році (дані за січень–серпень) ситуація ускладнилася: знову зростає частка закриттів - до 73,6%, що практично повертає динаміку до рівня 2021 року. Це свідчить про нову хвилю труднощів для підприємців, зумовлену економічними, мобілізаційними або регуляторними факторами. Проте частка

31

приросту, хоч і невелика (26,4%), вказує на те, що підприємництво все ще зберігає життєздатність навіть за складних умов.

В умовах сьогодення питання підтримки та відновлення малого бізнесу в Україні набуло особливої актуальності, оскільки значна кількість підприємств постраждала внаслідок війни. Частина з них змушена була призупинити діяльність, що, у свою чергу, спричинило зростання рівня безробіття в країні. Через втрату джерел доходів громадяни були змушені витратити власні заощадження, що призвело до поступового виснаження фінансових резервів та

зниження споживчого попиту.

Скорочення купівельної спроможності негативно вплинуло на загальний рівень добробуту населення. У таких умовах малий і середній бізнес може відігравати ключову роль у процесі економічного відновлення держави, оскільки саме ці підприємства мають здатність оперативно адаптуватися до нових умов, створювати робочі місця та задовольняти базові потреби споживачів.

2.2. Основні виклики для бізнесу в умовах воєнного стану

Збройна агресія проти України суттєво вплинула на всі сфери суспільного життя, зокрема й на підприємницьку діяльність. Бізнес-середовище опинилося в умовах надзвичайної турбулентності як у регіонах, де ведуться активні бойові дії, так і в більш безпечних областях. Через воєнні події значна частина компаній зазнала масштабних збитків, призупинила діяльність або була змушена перемістити бізнес на інші території.

За оцінками експертів, сукупні втрати представників малого та середнього підприємництва внаслідок війни становлять від 65 до 85 мільярдів доларів США. Згідно з інформацією Національного банку України, на кінець квітня 2023 року частка підприємств, які повністю зупинили роботу, знизилася до 17%, тоді як на початку повномасштабного вторгнення цей показник становив 32% [12]. Усе це негативно позначилося на обсягах виробництва та

32

реалізації продукції, що у свою чергу відобразилося на макроекономічних показниках.

Зниження активності у секторі малого та середнього бізнесу, а також загальна економічна нестабільність можуть спричинити падіння ВВП України до 21%. Близько половини малих і середніх підприємств були змушені припинити господарську діяльність, ще 20% пройшли процес релокації в межах країни, а 4,4% перенесли бізнес за кордон.

Особливо помітна тенденція переміщення підприємств спостерігається в таких галузях, як ІТ, фінансовий сектор, професійні послуги, охорона здоров'я, логістика, а також виробництво продуктів харчування - у цих сферах понад чверть підприємств здійснили релокацію. За даними на 5 травня 2023 року, за державною програмою переміщення бізнесу було релоковано 500 підприємств, з яких 300 вже відновили роботу в нових регіонах [11].

Виклики, які виникли через війну, змінили уявлення про сучасне ведення бізнесу. Те, що ще рік тому здавалося лише теоретичними загрозами, нині стало звичним явищем для українських підприємців. Такі поняття як «блекаут», «релокація», «військові ризики» тепер входять у щоденний словник не лише бізнес-спільноти, але й науковців, які аналізують реалії функціонування економіки в умовах тривалої кризи. Зупинимося на ключових викликах, що вплинули на діяльність суб'єктів господарювання, рис. 2.1.

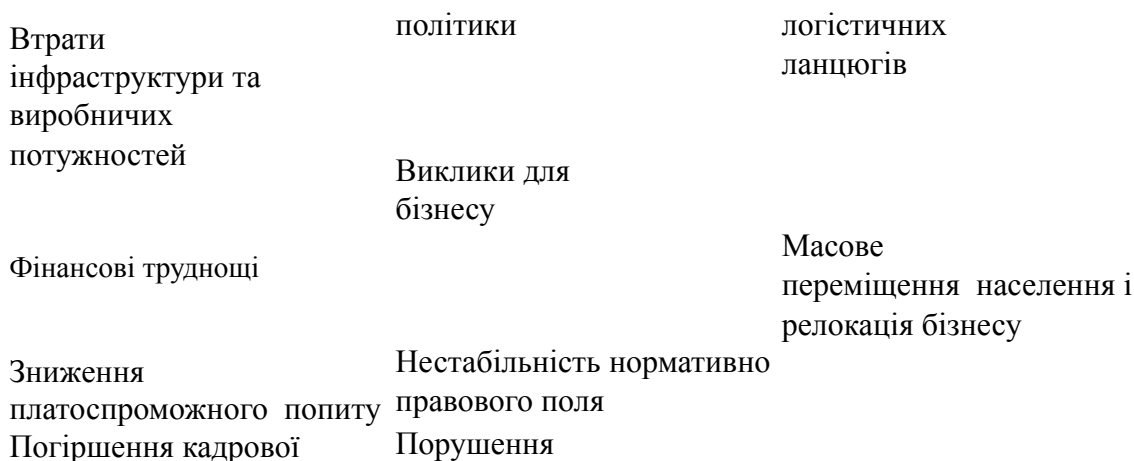

Рис. 2.1. Основні виклики для бізнесу в умовах воєнного стану Джерело: побудовано за даними [2, с. 25]

Одним із найсуттєвіших викликів, з якими зіштовхнувся український бізнес в умовах воєнного стану, стало масове знищення або пошкодження інфраструктури та виробничих потужностей. Повномасштабна війна призвела до значних руйнувань підприємств, логістичних центрів, складів, об'єктів критичної інфраструктури та енергетичної системи. Активні бойові дії,

авіаудари й артобстріли призвели до втрати матеріально-технічної бази у багатьох компаній.

Згідно з даними Київської школи економіки, прямі економічні збитки, завдані інфраструктурі та підприємствам, станом на початок 2024 року перевищили 150 мільярдів доларів США. Найбільшої шкоди зазнали регіони, що опинилися під тимчасовою окупацією або в зоні активних бойових дій, зокрема Харківська, Донецька, Луганська, Запорізька та Херсонська області. У цих регіонах повне або часткове припинення діяльності підприємств було зумовлене не лише фізичними руйнуваннями, а й втратою контролю над активами та відсутністю доступу до інфраструктурних ресурсів [29, с.82].

Ще одним критичним наслідком війни стало суттєве порушення логістичних ланцюгів. Закриття морських портів, блокада Чорного моря, а також пошкодження ключових об'єктів залізничної та автомобільної інфраструктури спричинили ускладнення поставок сировини, матеріалів, комплектуючих та готової продукції. У результаті - затримки у виробничих процесах, зростання витрат і, відповідно, зниження конкурентоспроможності багатьох українських компаній.

Особливо вразливими виявилися підприємства, орієнтовані на зовнішні ринки або такі, що суттєво залежали від імпорتنих компонентів. У відповідь на ці виклики бізнес почав активніше переорієнтовувати логістичні потоки у західному напрямку, використовуючи можливості мультимодальних перевезень через країни Європейського Союзу [30, с.98].

Воєнні дії суттєво вплинули і на поведінку споживачів. Масова евакуація населення, зростання рівня безробіття, загальна економічна нестабільність та

34

психологічна втома зумовили помітне зниження внутрішнього попиту на товари та послуги. У 2022 році реальні доходи громадян України скоротилися більш ніж на 20%, що безпосередньо вплинуло на зменшення обсягів роздрібної торгівлі та споживчої активності [29, с.85].

Як наслідок, значна кількість підприємств змушена була скоротити або

призупинити виробництво, перевести персонал на часткову зайнятість або дистанційну форму праці. Деякі бізнеси повністю перейшли до кризових форматів діяльності з обмеженим асортиментом і мінімальними витратами.

Одним із наймасштабніших явищ, пов'язаних із війною, стало вимушене переміщення мільйонів українців. За офіційними оцінками, понад шість мільйонів людей залишили свої домівки, серед яких - підприємці, наймані працівники приватного сектору, фахівці з різних сфер економіки. Водночас тисячі компаній були змушені перемістити свої виробничі та адміністративні потужності до західних регіонів України, які залишаються відносно безпечними.

На державному рівні була запущена низка ініціатив для підтримки релокації бізнесу, зокрема програма Міністерства економіки України. У межах цих програм підприємства отримували можливість переміщення обладнання, допомогу з пошуком приміщень та працівників. Однак, у багатьох випадках через нестачу відповідної інфраструктури та фінансових ресурсів релокований бізнес не зміг повноцінно відновити операційну діяльність.

Попри труднощі, частина релокованих компаній зуміла відновити свою роботу в нових умовах. Так, станом на 5 травня 2023 року близько 500 підприємств було офіційно переміщено, з яких 300 уже відновили діяльність у нових регіонах. Це свідчить про здатність українського бізнесу до адаптації та виживання навіть в умовах глибокої кризи [31, с.78].

У табл. 2.5 представлено дані щодо змін у кількості фізичних осіб підприємців (ФОПів) у ключових регіонах України протягом 2021–2024 років, що відображають регіональну специфіку адаптації бізнесу до воєнних умов.

Повномасштабна війна, яка триває в Україні з 2022 року, суттєво змінила

підприємницький ландшафт країни. Найбільш чутливим до військових викликів виявився малий бізнес, зокрема фізичні особи-підприємці (ФОП), які забезпечують гнучкість, мобільність і локальну економічну стійкість. Зміни в кількості зареєстрованих ФОПів стали своєрідним індикатором регіонального

стану підприємницької активності, демонструючи як втрати, так і спроби адаптації до нових умов.

Таблиця 2.5

Вплив війни на бізнес-активність за регіонами України 2021–2024 рр.

Регіон	Кількість ФОПів у 2021 р.	Кількість ФОПів у 2022 р.	Кількість ФОПів у 2024 р.	Зміна (2021– 2024), %	Основні фактори впливу
Київська область	215000	205000	223000	+3.7%	Релокація бізнесу з гарячих точок, підтримка ІТ-сектору
Харківська область	115000	88000	92000	-20.0%	Окупація частини територій, масові руйнування
Львівська область	135000	140000	147000	+8.9%	Потужна підтримка релокованого бізнесу, близькість до кордону
Одеська область	102000	97000	98000	-3.9%	Блокада портів, ризики для торгівлі
Дніпропетровська область	125000	120000	117000	-6.4%	Часткові пошкодження логістики, підтримка внутрішнього ринку

Джерело: побудовано за даними [31, с. 80; 32, с.200]

Таблиця 3.1 ілюструє динаміку змін кількості фізичних осіб-підприємців (ФОП) у п'яти ключових регіонах України впродовж 2021–2024 років, з особливим акцентом на 2022 рік - період найбільшого економічного шоку, спричиненого повномасштабною війною. Дані чітко демонструють регіональну нерівномірність змін у підприємницькому середовищі. Так, у Харківській області, яка зазнала масових руйнувань і часткової окупації, кількість зареєстрованих ФОПів зменшилася на 20%. Схожа негативна динаміка спостерігається в Дніпропетровській області (–6,4%) та Одеській області (–

3,9%), де на підприємницьку активність негативно вплинули пошкодження інфраструктури, ризики для торгівлі та блокада портів.

Водночас позитивні зрушення фіксуються у відносно безпечних регіонах. У Львівській області, яка стала одним із головних напрямів релокації бізнесу та має вигідне прикордонне розташування, кількість ФОПів зросла на 8,9%. У Київській області відновлення активності після тимчасового спаду 2022 року дозволило досягти приросту на 3,7% порівняно з 2021 роком.

Ці цифри свідчать про те, що географічне розташування, рівень безпеки та державна або міжнародна підтримка безпосередньо впливають на здатність малого бізнесу адаптуватися до умов війни.

Однією з основних проблем, з якою зіткнулися малі та середні підприємства під час війни, став обмежений доступ до фінансових ресурсів. Воєнні дії дестабілізували банківську систему, що суттєво ускладнило кредитування, особливо в регіонах, наближених до зон бойових дій. Це обмежило можливості для продовження діяльності та інвестування, знизивши загальний рівень підтримки МСП з боку традиційних фінансових інститутів.

Попри складні умови, частина підприємців звернулась до альтернативних джерел фінансування - зокрема міжнародних грантів і краудфандингу. Значну роль у підтримці бізнесу відіграли міжнародні організації та державні ініціативи. Зокрема, у 2022 році було запущено програму «єРобота», яка передбачає надання грантів на започаткування чи розвиток бізнесу за умови створення нових робочих місць [33, с. 182].

Дефіцит кваліфікованих кадрів особливо відчутний у таких галузях, як виробництво, інформаційні технології, медицина та логістика. У відповідь на ці виклики бізнес почав впроваджувати гнучкі форми зайнятості, активно залучати внутрішньо переміщених осіб, а також автоматизувати виробничі та адміністративні процеси.

В умовах воєнного часу держава намагається оперативно адаптувати законодавче поле до нових реалій, однак швидкі й часті зміни у сфері

створюють правову невизначеність. Бізнес-середовище часто стикається з труднощами у трактуванні нових норм, браком офіційних роз'яснень, а також відсутністю стабільного доступу до правового захисту.

Невизначеність у законодавстві ускладнює стратегічне планування, уповільнює реалізацію інвестиційних проектів і знижує довіру інвесторів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку. Підприємства змушені постійно пристосовуватись до нових регуляторних змін, що збільшує навантаження на управлінський персонал [34].

Початок війни супроводжувався зростанням інтенсивності кібератак на українські підприємства, державні установи та об'єкти критичної інфраструктури. Уразливими виявились як великі компанії, так і малі підприємства, які раніше не приділяли достатньої уваги питанням інформаційної безпеки.

Основними кіберзагрозами стали крадіжка конфіденційної інформації, блокування вебресурсів, несанкціоноване втручання у внутрішні системи управління та обліку. У відповідь на це бізнес почав інвестувати в захист даних, резервне копіювання, хмарні сервіси та підвищення цифрової грамотності персоналу. Кібергігієна стала обов'язковим елементом корпоративної культури навіть у невеликих підприємствах.

Незважаючи на безпрецедентні виклики, український бізнес демонструє високу гнучкість, здатність до швидкої перебудови операційних процесів та пошуку нових ринків. Одним із ключових напрямів адаптації стало активне впровадження цифрових технологій: онлайн-продажі, дистанційні сервіси, електронні платформи для обслуговування клієнтів стали основою виживання багатьох компаній.

Загалом, адаптація підприємницького середовища до умов воєнного часу є багатовекторним процесом, що потребує системної підтримки, інституційних змін та активної участі громадянського суспільства. Попри всі труднощі, саме

бізнес виступає одним із ключових факторів економічного відновлення країни, соціальної згуртованості та зміцнення демократичної моделі розвитку.

38

2.3. Роль малого і середнього бізнесу у збереженні економічної активності

Малий і середній бізнес (МСП) відіграє ключову роль у підтримці економічної активності, особливо в умовах кризових явищ, таких як війна, та економічна нестабільність. В Україні сектор МСП традиційно є одним із основних рушіїв зайнятості населення, регіонального розвитку та формування ВВП. Його гнучкість, мобільність і здатність до швидкої адаптації дозволяють зберігати мінімально необхідний рівень економічної динаміки навіть за умов різкого скорочення виробничих потужностей та інвестиційних ресурсів.

За даними Державної служби статистики, частка МСП у загальній кількості підприємств в Україні перевищує 99%, а внесок цього сектору в зайнятість становить понад 60%. Саме ці підприємства забезпечують значну частину товарообігу та реалізації послуг на внутрішньому ринку. У період збройного конфлікту, коли великі виробничі компанії змушені зупиняти або згортати діяльність, саме МСП стали основою підтримки економічної життєздатності країни [25].

В умовах воєнного стану малий і середній бізнес проявив високу адаптивність: частина підприємств швидко перебудувала логістичні ланцюги, оптимізувала виробництво, вийшла на нові ринки збуту або перейшла до онлайн-формату діяльності [35]. Особливо помітною стала роль МСП у таких галузях, як торгівля, громадське харчування, ІТ-послуги, сфера обслуговування та легка промисловість. У багатьох випадках ці підприємства не лише забезпечували економічну стабільність, а й стали важливим ресурсом гуманітарної допомоги, волонтерства та місцевої підтримки населення [36, с.230].

Крім того, сектор МСП позитивно вплинув на збереження

платоспроможного попиту на регіональному рівні. Підприємства, які продовжили працювати, забезпечували зайнятість, податкові надходження та попит на суміжні послуги, створюючи ефект мультиплікатора для локальної

39

економіки. У регіонах, відносно віддалених від бойових дій, малий і середній бізнес частково компенсував втрати великих компаній, що припинили діяльність у зоні конфлікту.

Особливо важливою стала ініціативність підприємців, які відкривали нові напрями діяльності, зокрема у сфері соціального підприємництва, виробництва товарів першої необхідності, логістичного забезпечення, медичного обслуговування тощо. МСП стало осередком економічної стійкості на місцях, продовжуючи виконувати економічну і соціальну функції у надзвичайно складних умовах.

Значну підтримку малому бізнесу забезпечили програми грантової і кредитної допомоги, релокація підприємств до безпечніших регіонів, а також спрощення регуляторних вимог. Так, станом на початок 2024 року, за оновленою інформацією Міністерства економіки України, понад 850 підприємств реалізували процедуру релокації у межах країни. З них понад 670 компаній уже відновили свою діяльність на нових місцях. Серед регіонів, які прийняли найбільшу кількість бізнесів, лідирує Львівська область, що прийняла приблизно 200 підприємств (близько 23,5%). Далі за кількістю розміщених підприємств йдуть [34; 37]:

- Закарпатська область - понад 120 підприємств (14,1%),
- Чернівецька - 78 одиниць (9,2%),
- Івано-Франківська - 70 підприємств (8,2%),
- Дніпропетровська - 65 (7,6%),
- Хмельницька - 62 (7,3%),
- Тернопільська - 51 (6%).

Основні фактори впливу на вибір регіонів для релокації включають наближеність до західного кордону України (з країнами ЄС), відносну безпеку

територій, а також доступність логістичної інфраструктури.

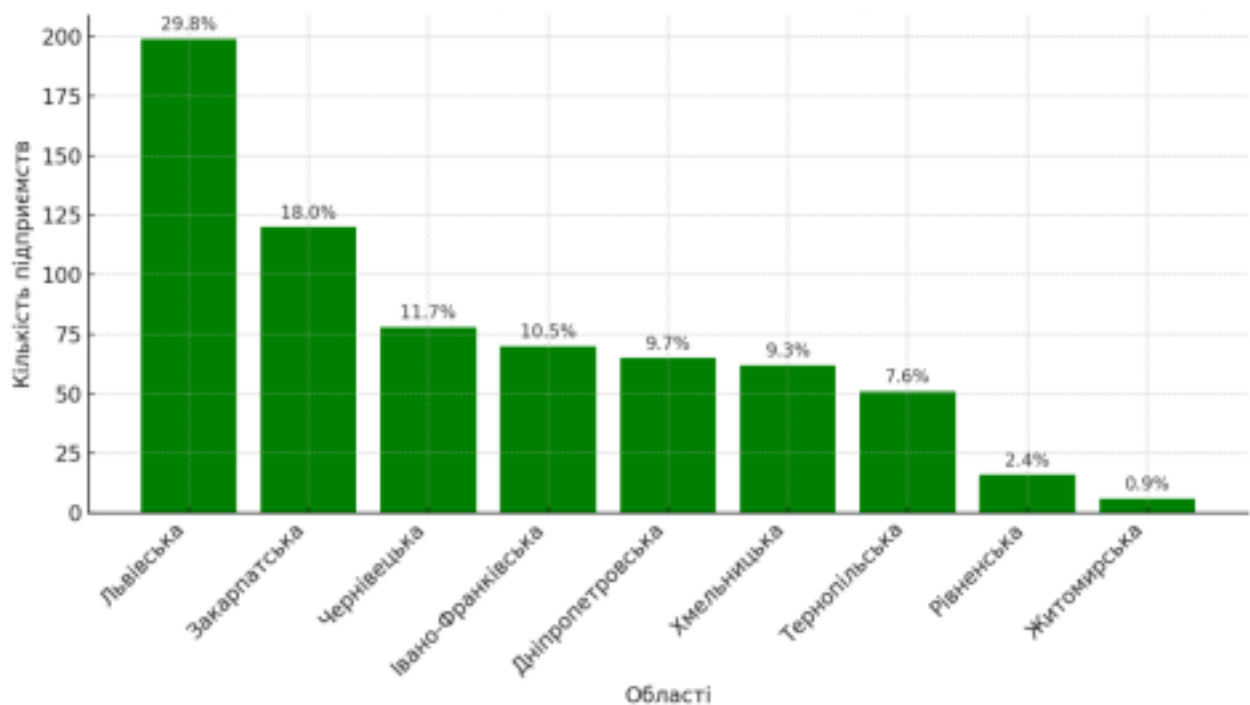
Разом із тим, Рівненська (1,6%) та Житомирська (0,7%) області не стали популярними серед підприємств для релокації. Це зумовлено географічною

40

близькістю до Білорусії, яка, в умовах збройної агресії, вважається потенційно загрозовою територією для розміщення виробництв.

Варто окремо відзначити Дніпропетровську область, яка, попри близькість до зони бойових дій, прийняла 65 підприємств (близько 7,5%). Основна причина - її потужний промисловий потенціал та географічна доцільність, адже переміщення бізнесу з таких індустріальних центрів, як Донецьк, Харків чи Запоріжжя, значно складніше реалізувати до західних регіонів через економічні та логістичні втрати. Таким чином, Дніпропетровщина частково виконує функції промислово-логістичного вузла на сході країни.

У перспективі, після завершення бойових дій та деокупації територій, очікується, що частина підприємств зможе повернутися ближче до своїх початкових локацій, рис. 2.2

Ключовим фактором у процесі переміщення підприємств є наявність сучасної логістичної інфраструктури, що сприяє забезпеченню стабільного функціонування бізнесу навіть у новому середовищі. Важливу роль також відіграє трудовий потенціал регіонів, до якого належать як місцеві спеціалісти, так і працівники, що вимушено змінили місце проживання внаслідок бойових дій або окупації окремих територій.

За офіційними даними, станом на березень 2024 року в Україні було зафіксовано понад 18 900 випадків міжрегіонального переміщення бізнесу. Найбільше підприємств перемістилося з таких регіонів, як місто Київ (33,2%), Дніпропетровська область (9,6%) та Київщина (8,5%) [37]. Цікаво, що ці ж регіони також входять до переліку найбільш привабливих для розміщення переміщених компаній. Столиця України - Київ - стала своєрідним центром тяжіння, прийнявши приблизно 28% усіх релокованих суб'єктів підприємництва [38].

Аналізуючи галузеву структуру переміщених підприємств, можна зазначити, що провідні позиції займають компанії, пов'язані з оптовою і роздрібною торгівлею, обслуговуванням та ремонтом транспортних засобів. Також значну частку становлять підприємства переробної і харчової промисловості. Помітно меншу кількість складають суб'єкти, які працюють у секторі телекомунікацій, інформаційних технологій, наукових досліджень, будівництва, а також представники інших галузей господарства.

Ці заходи дали змогу багатьом МСП зберегти життєздатність, запобігти масовому безробіттю та втраті підприємницького потенціалу. Як наслідок, попри загальний спад ВВП, сектор МСП став фактором стримування економічного падіння та основою для подальшого відновлення економіки [34; 40].

Таким чином, роль малого і середнього бізнесу в умовах війни виходить

за межі традиційного економічного значення. Це - ключовий інструмент економічної стабільності, соціальної згуртованості та адаптації до нових реалій.

42

Його підтримка з боку держави, міжнародних партнерів і місцевих громад є необхідною умовою для забезпечення економічного балансу та сталого післявоєнного розвитку [29, с. 125].

В умовах збройної агресії Росії проти України підприємництво зазнало суттєвих трансформацій, що виявилися у зміні географії бізнесу, перебудові логістичних ланцюгів, зменшенні виробничих потужностей у зонах бойових дій та активізації релокації. Більшість суб'єктів малого та середнього підприємництва продемонстрували гнучкість і здатність до адаптації, що дозволило зберегти критичний рівень економічної активності навіть в умовах високої невизначеності. Регіони Західної та Центральної України стали центрами зосередження релокованих підприємств, а серед основних напрямів діяльності залишаються торгівля, переробна промисловість, ІТ та будівництво.

Разом із тим, воєнний стан виявив структурні вразливості української економіки, серед яких - надмірна залежність бізнесу від стабільності енергопостачання, безпеки інфраструктури та кадрового потенціалу. Попри виклики, у підприємницькому середовищі спостерігається поступове формування нових моделей управління, орієнтованих на ризик-менеджмент, діджиталізацію процесів і соціальну відповідальність. Усе це свідчить про потенціал підприємництва як рушія економічного відновлення та стійкості України в післявоєнний період.

43

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ПОСИЛЕННЯ РОЛІ ПІДПРИЄМНИЦТВА У ПІСЛЯВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Інституційні механізми підтримки підприємництва у повоєнний період

У післявоєнний період інституційна система підтримки підприємництва в Україні відіграє вирішальну роль у стабілізації економіки, збереженні робочих місць, формуванні нових виробничих та логістичних ланцюгів. Її ефективність залежить від тісної взаємодії ключових суб'єктів: державних органів, місцевої влади, міжнародних партнерів, громадських організацій, цифрових платформ та самих підприємців. На рис. 3.1 представлено схему взаємозв'язку основних інституційних механізмів підтримки підприємництва у повоєнний період.

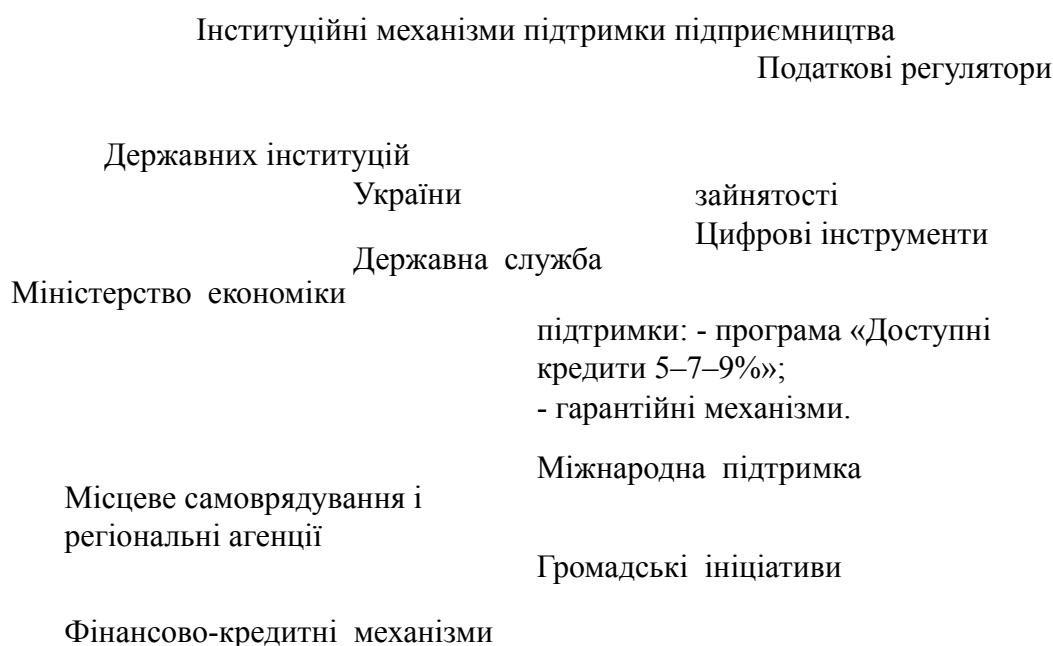

Рис. 3.1. Взаємозв'язок інституційних механізмів підтримки підприємництва у повоєнний період

Джерело: побудовано за даними [41, 43]

Рис. 3.1 відображає взаємозв'язок між основними структурними елементами інституційної підтримки підприємництва в Україні у повоєнний період, зокрема тими, що формують цілісну систему координації, фінансування, консультування та стимулювання суб'єктів господарювання. Після завершення активної фази воєнних дій Україна вступає в критичний етап повоєнного відновлення, де головною умовою стабілізації економіки є відновлення

підприємницької діяльності. Цей процес неможливий без ефективної інституційної підтримки, яка базується на узгодженій роботі державних структур, місцевих органів влади, міжнародних організацій, цифрових платформ, фінансово-кредитних механізмів та громадських ініціатив.

Інституційні механізми - це формалізовані структури, правила, інструменти та органи, що забезпечують сприяння розвитку підприємництва. До них належать як державні установи, так і міжнародні партнери, банківські структури, бізнес-асоціації, грантові програми, податкові стимули, освітні сервіси та цифрові інструменти. Особливе місце в цій системі займають фізичні особи-підприємці (ФОП), які становлять найчисельніший і найбільш мобільний сегмент українського бізнесу, здатний швидко адаптуватися до нових економічних умов і забезпечувати самозайнятість населення [46, с.30].

Центральною ланкою інституційної структури виступають державні інституції, зокрема Міністерство економіки України, Міністерство цифрової трансформації, Державна податкова служба та Державна служба зайнятості. Вони розробляють нормативно-правову базу, формують державну політику в сфері МСП, координують програми підтримки, адмініструють процеси релокації бізнесу, а також впроваджують податкові та фінансові стимули для підприємців. Саме ці органи виступають ініціаторами змін, а також направляють ресурси до інших інституцій - місцевої влади, цифрових платформ, фінансових агентів тощо.

Зокрема, Міністерство економіки України виконує функції стратегічного координатора програм підтримки малого і середнього бізнесу, співпрацює з міжнародними донорами та є адміністратором платформи «Дія.Бізнес» [43].

45

Поруч функціонує Державна служба зайнятості, яка забезпечує професійну перепідготовку населення, стимулює самозайнятість та реалізує програми одноразової допомоги для започаткування бізнесу, що особливо актуально для ветеранів і внутрішньо переміщених осіб [44].

На регіональному рівні органи місцевого самоврядування та регіональні

агенції розвитку є тими, хто реалізує політику на місцях. Вони організовують програми мікрофінансування, створюють бізнес-інкубатори, індустріальні парки, сприяють релокації підприємств до безпечних територій. Крім того, саме на місцевому рівні найактивніше розвивається підприємницька ініціатива, особливо серед ФОПів, які потребують швидкої, доступної підтримки. Громади надають приміщення, доступ до ресурсів, організовують конкурси бізнес-ідей та навчання.

Паралельно з цим функціонують фінансово-кредитні інструменти, які забезпечують доступ підприємців до капіталу. Програма «Доступні кредити 5–7–9%» стала флагманом державної підтримки, особливо в умовах війни та відбудови. Її перевагою є простота, пільгові умови та можливість залучення ФОПів. Разом із нею діють державні гарантії, що знижують ризики для банків і дозволяють залучити кредитні кошти навіть найменшим суб'єктам господарювання [48].

Діяльність цих фінансових інструментів неможлива без участі міжнародних партнерів, таких як Європейський Союз (EU4Business), USAID, GIZ, Світовий банк. Вони надають не лише фінансову підтримку у вигляді грантів, а й технічну допомогу, навчальні програми, консалтинг, підтримку виходу на нові ринки. Грантові програми часто спрямовані саме на ФОПів - ветеранів, ВПО, жінок, молодь, тобто на тих, хто має обмежені ресурси, але здатен розвивати власну справу. Взаємодія між міжнародними структурами та державними інституціями є ключем до сталого механізму довготривалої підтримки.

Не менш важливою складовою є цифрова інфраструктура, яка забезпечує прозору і доступну взаємодію бізнесу з державою. Платформа «Дія.Бізнес»

46

стала центром цифрової підтримки підприємців: вона надає інформаційні матеріали, консультації, шаблони документів, можливість подати заявку на грант чи участь у державних програмах. Також через цифрові сервіси реалізується податкова звітність, реєстрація ФОП, подання заявок на релокацію.

Це робить участь у програмах підтримки більш інклюзивною, особливо для представників малого бізнесу [49, с.50].

Освітні програми та бізнес-інкубатори, підтримувані як державою, так і донорами, відіграють важливу роль у підвищенні підприємницької компетентності населення. У післявоєнний період особливо актуальними є програми перекваліфікації, підтримки стартапів, наставництва. Для ФОПів такі інструменти дають змогу не лише відновити свою діяльність, а й вивести її на новий рівень, зокрема через цифровізацію чи вихід на міжнародні ринки.

Громадські ініціативи та бізнес-асоціації (СУП, ЕВА, Українська рада бізнесу) забезпечують зв'язок між бізнесом і владою. Вони здійснюють адвокацію інтересів підприємців, впливають на формування політик, надають правову та консультаційну підтримку. Ці організації активно співпрацюють із місцевими та державними структурами, впроваджуючи проєкти підтримки ФОПів, організовуючи форуми, бізнес-зустрічі, навчальні події [50, с. 50].

Уся ця система працює як єдиний взаємопов'язаний механізм, у якому кожен структурний елемент виконує свою функцію, але водночас підтримує інші. Наприклад, ініціатива держави щодо грантової підтримки ФОПів реалізується за фінансування ЄС, адмініструється місцевими органами, подається через «Дію», супроводжується освітнім курсом і підкріплюється консультацією громадської організації. Такий підхід забезпечує не лише ефективну реалізацію, а й довіру бізнесу до процесів.

Особливо варто наголосити на ролі ФОПів у післявоєнному відновленні. Вони стали інструментом швидкого реагування на зміни в економіці. Завдяки своїй мобільності, гнучкості та невеликому стартовому капіталу, саме ФОПи масово заповнюють нішу локальних послуг, ремесел, торгівлі, транспорту, ремонту, харчування. Вони швидко відновлюють господарську діяльність у

47

звільнених територіях, адаптуються до нових ринкових умов та активно включаються в місцеве економічне життя.

Таким чином, взаємодія інституційних механізмів підтримки

підприємництва у післявоєнний період формується як багаторівнева, координована система, в центрі якої стоїть потреба швидко, ефективно та інклюзивно відновити економічну активність країни. У цій системі ФОПи - не лише об'єкти підтримки, а й активні агенти економічного оновлення, здатні забезпечити самозайнятість, створення нових робочих місць та посилення місцевих громад.

3.2. Інноваційне підприємництво як драйвер економічного зростання

Інноваційне підприємництво відіграє провідну роль у забезпеченні сталого економічного розвитку країни. Активне впровадження новітніх технологій сприяє зміцненню конкурентних позицій та підвищенню ефективності національної економіки. Водночас успішна реалізація будь-якої інноваційної ідеї чи проєкту, як і формування сприятливого середовища для інноваційного підприємництва, неможлива без дієвого механізму стимулювання.

Механізми стимулювання інноваційної діяльності є фундаментом для її масштабного впровадження, що у свою чергу необхідне для структурних трансформацій, модернізації виробництва, зростання частки конкурентоспроможної продукції та інноваційних послуг. Без таких умов інноваційне підприємництво не зможе досягти масштабів, які здатні забезпечити економічне оновлення та перехід до нової моделі зростання. Саме тому надзвичайно важливо створити ефективну систему стимулів, яка сприятиме оновленню структури економіки та дозволить Україні наблизитися до рівня економічного розвитку провідних країн світу.

Формування подібного механізму стимулювання ґрунтується на низці передумов. До них можна віднести наявність початкового потенціалу -

природних ресурсів, вигідного географічного положення, освітньої інфраструктури та наукової бази. Важливим чинником є також політична

стабільність і наявність чіткої політичної волі, адже саме політики ухвалюють стратегічні документи, що формують рамки для стимулювання інновацій.

Економічна спроможність держави також визначає рівень ефективності стимулювання - йдеться про наявність фінансових і матеріальних ресурсів для реалізації відповідних програм. Окрім цього, актуальними є інтеграційні процеси, оскільки інноваційне підприємництво тісно пов'язане з експортом нових технологій, виходом на міжнародні ринки та активною участю у глобальних ланцюгах створення доданої вартості.

За визначенням Васюта В.Б., Горбунова М.Р. [50], економічний механізм стимулювання інноваційної активності має включати такі ключові завдання: 1. Формування державної економічної політики, спрямованої на підтримку пріоритетних напрямів використання сучасних технологій і стимулювання їх застосування на практиці.

2. Ідентифікація як поточних, так і перспективних джерел фінансування, що можуть забезпечити реалізацію інноваційних ініціатив. До таких джерел належать:

- бюджетне фінансування та державна підтримка;
- внутрішні та зовнішні інвестиції;
- особисті заощадження громадян;
- ресурси банківської та фінансової системи (зокрема кредити й інвестиційні фонди);
- альтернативні джерела.

3. Підтримка та розвиток венчурного капіталу як специфічного механізму інвестування інноваційних стартапів і проєктів з високим рівнем ризику, але значним потенціалом.

4. Розробка системи економічних і правових важелів, адаптованих до стадій інноваційного процесу. Ці інструменти мають стимулювати не лише впровадження наявних розробок, а й підтримувати створення нових технологій

через податкові пільги, пільгове кредитування, митні послаблення, бюджетне

субсидування, цінову політику тощо.

З урахуванням наукових підходів сформулюємо ключові вимоги до механізму стимулювання інноваційного підприємництва як важливого елементу структурної модернізації економіки, рис. 3.2.

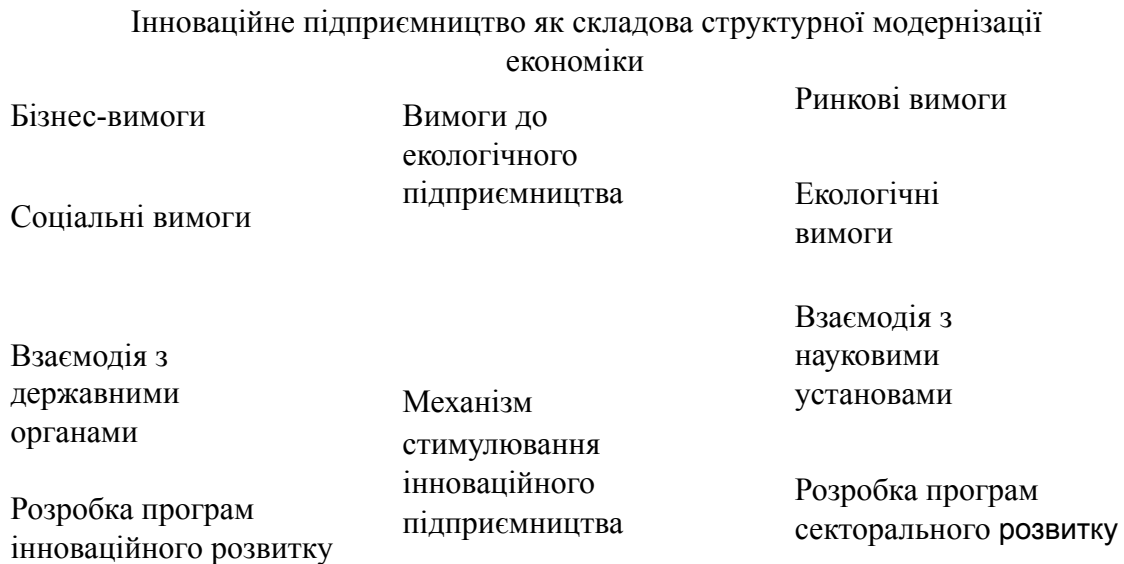

Рис. 3.2. Ключові параметри механізму стимулювання інноваційного підприємництва в контексті структурної модернізації економіки *Джерело: побудовано за даними [49, с. 50; 52, с.128]*

Соціальні вимоги відіграють ключову роль у формуванні сучасного механізму стимулювання інноваційного підприємництва, оскільки спрямовані на підвищення якості життя населення та гармонізацію соціально-економічних процесів. З огляду на завдання стимулювання, інноваційна діяльність має враховувати соціальну орієнтованість, відповідальність бізнесу перед суспільством, а також необхідність розробки та впровадження інновацій, що відповідають принципам сталого розвитку та сприяють вирішенню соціальних і екологічних викликів.

Серед основних вимог до інноваційного підприємництва важливе місце посідають бізнес-орієнтовані критерії, які передбачають побудову динамічної,

конкурентоспроможної економіки, відкритої до інвестицій та забезпечення рівного доступу до можливостей. Підприємницьке середовище особливо чутливо до регуляторних, фінансових та організаційних умов, тому механізм стимулювання має бути адаптований до потреб бізнесу.

Окремо варто підкреслити екологічний аспект: інновації мають орієнтуватися на ощадливе використання природних ресурсів, захист навколишнього середовища та впровадження екотехнологій. Такі рішення сприятимуть формуванню відповідального виробництва й споживання на користь майбутніх поколінь.

Ринкові вимоги зосереджені на необхідності відповідності інновацій запитам споживачів та тенденціям розвитку ринку. Інноваційні рішення мають бути своєчасними, затребуваними, мати прикладне значення для широкого кола користувачів - від кінцевих споживачів до корпоративного сектору.

Враховуючи зазначені вимоги, механізм стимулювання інноваційного підприємництва має забезпечити ефективну взаємодію між підприємцями, органами державної влади, науково-освітніми установами та місцевими громадами. Така взаємодія має ґрунтуватися на принципах соціального партнерства та соціальної відповідальності. Особливої ваги набуває мезорівневий підхід - реалізація відповідних заходів через регіональні програми розвитку та галузеві ініціативи, які дозволяють враховувати специфіку територій та економічну структуру окремих секторів.

Узагальнюючи, можна виокремити такі ключові положення механізму підприємництва:

1. Основним завданням формування ефективного механізму стимулювання інноваційного підприємництва як складової структурної модернізації економіки є забезпечення швидкого розвитку інновацій, формування економіки знань, інтеграція у глобальні ринки, залучення іноземних інвестицій, а також модернізація системи підготовки кадрів відповідно до міжнародних стандартів [46, с.30;].

2. Стимулювання інноваційної активності має базуватись на комплексному врахуванні соціальних, ринкових, екологічних та бізнес факторів [41, с.150].

3. Механізм стимулювання включає систему принципів, методів, інструментів, важелів, а також критерії оцінки ефективності та процедури моніторингу. [46, с.30].

4. Реалізація інструментів підтримки можлива за умови скоординованої взаємодії між органами державної влади різних рівнів, з урахуванням пріоритетів регіонального розвитку. [39, с.129].

5. Моніторинг є невід'ємною частиною механізму, який дозволяє своєчасно оцінювати результативність запроваджених заходів. Він має охоплювати як кількісні, так і якісні індикатори: рівень використання інновацій, строки подачі звітності, обсяг застосованих інструментів, а також заходи з досягнення цільових орієнтирів. [36, с.230].

Основою побудови ефективного механізму стимулювання інноваційного підприємництва є система принципів, що мають спрямовувати увагу на ключові напрями структурної трансформації національної економіки. До першої категорії належать базові принципи, характерні для різних типів економічного стимулювання. Друга ж група охоплює принципи, які є специфічними саме для підтримки інноваційної підприємницької діяльності в умовах структурного оновлення економіки, відображаючи її цільову спрямованість та особливості функціонування.

Структурна модель механізму стимулювання інноваційної підприємницької діяльності відображає узагальнену логіку функціонування цього процесу та охоплює ключові його складові. До неї входить сукупність умов, які передують формуванню механізму, зокрема: вихідні передумови, наявність політичної волі, економічний потенціал та інтеграційні процеси [39, с. 127].

Також модель містить концептуальну основу розробки механізму, яка базується на врахуванні ринкових, соціальних, екологічних та підприємницьких

вимог. Принципи, що лежать в основі механізму, поділяються на загальноприйняті та специфічні (унікальні), які визначають правила, за якими відбувається процес стимулювання.

Завершують структуру моделі набір практичних елементів: інструменти, методи впровадження, управлінські важелі, а також послідовність дій із моніторингу реалізації політик у сфері інноваційного підприємництва.

Варто зазначити, що інноваційна активність у сфері підприємництва має суттєві відмінності між країнами, що зумовлено як рівнем економічного розвитку, так і специфікою галузей, що домінують в тій чи іншій національній економіці. Відтак, темпи поширення та форми інноваційного підприємництва у світі значно варіюються, демонструючи залежність від внутрішніх особливостей економіки та підприємницької культури кожної країни [33, с. 150].

Аналіз практик провідних держав дає змогу виокремити низку стратегічних підходів, які доцільно адаптувати в українському контексті для посилення інноваційної активності в підприємницькому середовищі. Серед них - підтримка збільшення кількості суб'єктів господарювання, які системно впроваджують інновації; розвиток партнерства між бізнесом і науковими установами; створення сприятливих умов для інвестування у науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи; стимулювання залучення й утримання висококваліфікованих спеціалістів.

До пріоритетних заходів також належать відкриття дослідницьких центрів і лабораторій безпосередньо при компаніях, активізація взаємодії між освітнім середовищем, промисловістю та наукою через розвиток бізнес інкубаторів, технопарків, кластерів та регіональних смарт-спеціалізацій. Окрему увагу варто приділити впровадженню інновацій на основі мережевої взаємодії, пошуку нових джерел сировини та вдосконаленню логістичних і збутових каналів інноваційної продукції.

Формування оновленої економічної моделі України потребує чіткого

заснованого на наукових підходах і сучасних світових тенденціях. Практика країн з високим рівнем технологічного розвитку, зокрема Німеччини та Японії, свідчить про ефективність моделей, що базуються на гармонійному поєднанні глобальних трендів з національною специфікою, культурно-історичними особливостями та пріоритетами внутрішньої політики.

Отже, узагальнення проведеного дослідження дозволяє стверджувати, що підприємництво, особливо у його інноваційній формі, відіграє ключову роль у процесі відновлення та модернізації національної економіки. У сучасних умовах, коли Україна зіштовхується з викликами повоєнної трансформації, саме розвиток підприємницького середовища здатен забезпечити стійке економічне зростання, технологічне оновлення та підвищення конкурентоспроможності. Підприємництво виступає джерелом нових робочих місць, сприяє залученню інвестицій, розширенню податкової бази та активізації інноваційних процесів. Його мультиплікативний вплив охоплює як економічну, так і соціальну сфери, посилюючи регіональний розвиток, мобільність населення та формування середнього класу.

Таким чином, підприємництво в Україні повинно розглядатися як стратегічний пріоритет державної економічної політики. Його підтримка має здійснюватися на всіх рівнях - від локального до національного, з орієнтацією на гнучкість, адаптивність та довгостроковий розвиток. Формування сприятливого підприємницького клімату, підтримка малого і середнього бізнесу, стимулювання інновацій, зниження регуляторного тиску та забезпечення доступу до ринків - усе це повинно стати основою для сталого та інклюзивного економічного відновлення України.

ВИСНОВКИ

У ході проведеного дослідження доведено визначальну роль

підприємництва як ключового чинника економічного зростання, адаптації та післявоєнного відновлення. Встановлено, що підприємницька діяльність формує фундамент стабільного функціонування ринкової економіки, сприяє створенню робочих місць, генеруванню доданої вартості, інноваційного розвитку та інтеграції України у глобальні економічні процеси.

Узгоджено, що особлива увага має приділятися розвитку малого і середнього підприємництва (МСП), яке відзначається гнучкістю, адаптивністю та здатністю швидко реагувати на зміни середовища. Саме цей сектор продемонстрував стійкість у кризові періоди, зберігаючи економічну активність і забезпечуючи зайнятість. МСП є не лише джерелом інновацій, а й потужним інструментом регіонального розвитку, що сприяє формуванню економіки знизу вгору.

Установлено, що повномасштабна війна стала каталізатором глибокої трансформації підприємницького середовища. З одного боку, вона спричинила значні виклики - руйнування інфраструктури, втрати персоналу, порушення логістики, інфляційні процеси, скорочення попиту та доступу до фінансування. З іншого - активізувала процеси цифровізації, релокації, самозайнятості, соціального підприємництва та зміцнила роль МСП як опори економіки в умовах кризи.

Зокрема, за офіційними даними, на початку 2024 року в Україні діяло понад 1,8 млн ФОП, а частка МСП у формуванні ВВП становила близько 50%, забезпечуючи понад 60% усіх робочих місць у приватному секторі. Водночас лише 12% малих підприємств мали змогу скористатися банківськими кредитами, що свідчить про потребу в розширенні доступу до фінансових ресурсів. У 2022–2023 роках понад 150 тис. підприємств було релоковано, а електронні сервіси значно спростили адміністрування бізнесу.

Підтверджено, що ефективне збереження та розбудова підприємницького потенціалу потребує комплексної державної підтримки. Вона має ґрунтуватися на принципах адресності, прозорості, ефективності й довгострокової

результативності. Доцільним є формування інституційного середовища, що передбачає синергію державної політики, фінансових установ, освітніх і громадських організацій та цифрових інструментів підтримки бізнесу.

Узагальнено, що інноваційне підприємництво є стратегічним інструментом структурної трансформації економіки. Підприємці-інноватори створюють нові ринки, підвищують конкурентоспроможність національного продукту та забезпечують зростання експортного потенціалу. У 2023 році в Україні вже діяло понад 120 стартап-інкубаторів та акселераторів, що сприяють розвитку технологічного підприємництва. Підвищення частки інноваційно активних компаній та інтеграція їх у міжнародні ланцюги доданої вартості - ключ до випереджального розвитку.

Підтверджено, що для збереження і розвитку підприємницького потенціалу необхідна комплексна державна підтримка, яка має ґрунтуватися на принципах адресності, ефективності, прозорості та довгострокової результативності. Доведено доцільність формування інституційного середовища, здатного забезпечити сталий розвиток підприємництва через синергію державної політики, громадянського суспільства, фінансових інституцій і освітніх платформ.

Узагальнено, що інноваційне підприємництво виступає стратегічним інструментом структурної трансформації та модернізації національної економіки. Підприємці-інноватори сприяють створенню нових ринків, впровадженню високотехнологічних рішень, підвищенню конкурентоспроможності національного продукту та стимулюють експортно орієнтований розвиток. Системне стимулювання інноваційної активності дозволить Україні не лише відновити втрачені економічні позиції, а й вийти на траєкторію випереджального, стійкого зростання. У межах дослідження сформовано модель системного механізму підтримки інноваційного

підприємництва, що охоплює фінансові, консультаційні, освітні, інституційні та цифрові інструменти. Особливу увагу приділено розбудові інноваційної

системи як основи для технологічного прориву, трансферу знань і інтеграції у глобальні ланцюги створення доданої вартості. Доведено, що впровадження такого підходу забезпечить не лише адаптацію до сучасних викликів, а й формування економіки нового типу - інноваційної, гнучкої та конкурентоспроможної.

Таким чином, встановлено, що підприємництво повинно розглядатися як системоутворюючий елемент післявоєнної економіки України. Розробка та реалізація ефективної політики підтримки бізнесу має стати одним із центральних пріоритетів національного масштабу. Формування сприятливого бізнес-клімату, розвиток інфраструктури підтримки, цифровізація, доступ до фінансування та міжнародних ринків - це необхідні передумови для довгострокової стійкості, інноваційності та конкурентоспроможності української економіки в умовах глобальних змін.

57

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Основи підприємницької діяльності: підручник / за редакцією д.е.н., проф. В. М. Марченко. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського. Вид-во «Політехніка», 2022. 515 с.
2. Біляк Т.О., Бірюченко С.Ю., Бужимська К.О., Валінкевич Н.В. Основи підприємництва: Підручник. Житомир : ЖДТУ, 2019. 493 с.
https://duikt.edu.ua/uploads/l_1931_79071788.pdf (дата звернення: 10.05.2025)
3. Базалук О. А. Підприємництво як соціально-економічне явище в умовах трансформаційної економіки. Економіка і організація управління. 2021. № 2(46). С. 17–24.
4. Ілляшенко С. М., Карнаухова Н. О. Підприємництво в інноваційній економіці: сутність, роль, напрями розвитку. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2019. № 3. С. 45–58.
5. Мельник Л. Г., Герасимчук З. В. Сутність підприємництва в сучасному економічному середовищі. Наукові записки НаУКМА. Економіка. 2022. Т. 7. №

1. С. 12–18.

6. Петруня Ю. Є. Підприємництво як форма самореалізації в новій економіці. *Бізнес Інформ*. 2020. № 4. С. 30–36.

7. Чухно А. А. Теорія підприємництва: еволюція, сучасний стан, перспективи розвитку. *Економічний часопис–XXI*. 2021. № 1–2(187). С. 5–9. 8. Господарського кодексу України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 10.05.2025) 9.

Гринчак Н. І. Інституційне забезпечення підприємництва: вітчизняна специфіка і європейські орієнтири. *Економіка та держава*. 2021. № 7. С. 89–93. 10. Про підприємництво в Україні: Закон України від 07.02.1991 № 698-XII 11.

Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

12. Гонtareва І. В. Підприємництво : підручник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 392 с.

58

13. Овсянюк-Бердадіна О., Островерхов В. Управління змінами : навчальний посібник. Тернопіль. 2023 р. 148 с.

14. Іванова О. В. Сучасні тенденції розвитку підприємництва в умовах цифрової економіки. *Економіка і держава*. 2023. №4. С. 48–52. 15. Федоренко В. Г. Підприємництво як форма господарювання в умовах ринку. *Бізнес-інформ*. 2021. №5. С. 20–25.

16. Олійник А. Ю. Конституційна свобода особи на підприємницьку діяльність в Україні : монографія / А. Ю. Олійник. Київ : КНУТД ; Дніпро : ДДУВС, 2022. 264 с.

17. Вахович І.М., Кравчук І.М. Роль підприємництва у структурній модернізації економіки: монографія. Луцьк: ВІП Луцького НТУ, 2022. 184 с. 18. Кирилук М. Роль малого та середнього бізнесу у відбудові економіки України. *Економіка та держава*. 2024. № 2. С. 22–26.

19. Марченко В. М. Основи підприємницької діяльності. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2022. 248 с.

20. Метеленко Н. Г., Коваленко О. В., Голомб В. В., Голомб В. В.

Підприємництво в економічному розвитку суспільства : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Підприємництво та торгівля» освітньо-професійної програми «Економіка підприємства та управління бізнесом». Запоріжжя : ЗНУ, 2025. 81 с.

21. Овсієнко О. М., Костенко Л. Ю. Аналіз економічних факторів розвитку підприємств на ринку України. *Бізнес-Інформ*. 2025. № 4. С. 37–42. 22. Ангелко І. Формування середнього класу як наслідок розвитку підприємництва. *Галицький економічний вісник*. 2022. № 5–6(78–79). С. 83–86. 23. Василець, Н. М. Наукові підходи до розвитку малого бізнесу в умовах війни. Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій: колективна монографія. *Бізнес-Інформ*. 2022. С.110–121. URL: <https://doi.org/10.54929/monograph-02-2022-01-08> (дата звернення: 10.05.2025) 24. Підприємництво та організація власного бізнесу : навч. посібник / За ред. Р.І. Грешка. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 580 с.

59

25. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Статистична інформація. URL: www.ukrstat.gov.ua. (дата звернення 27.05.2025). 26. Офіційний сайт Міністерства економіки України. URL: <https://me.gov.ua/> (дата звернення: 10.05.2025)

27. Євростат. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat> (дата звернення: 10.05.2025) 28. Дикань В., Фролова Н. Напрями та інструменти державної підтримки розвитку малого та середнього бізнесу в Україні у воєнний час. *Економіка та суспільство*. 2022. №38. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-56> (дата звернення: 10.05.2025)

29. Харченко Р.В. Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. *Бізнес-інформ*. 2022. № 8. С. 81-87.

30. Ясинівська І.Ф., Лоек Я.Д. Фінансовий стан малих підприємств: проблеми, тенденції, перспективи. *Бізнес-інформ*. 2022. № 8. С. 95 -101. 31. Яроменко, О. В. Релокація підприємств України в умовах воєнного стану: географічний аспект. *Природнича освіта та наука*. 2024. №2. С. 76-81.

<https://doi.org/10.32782/NSER/2024-2.11> (дата звернення: 10.05.2025) 32. Дашко І., Михайліченко Л. Розвиток економіки України під час війни. *Молодий вчений*, 2024. №4 (128). С. 198-202. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-4-128-32> (дата звернення: 10.05.2025)

33. Піщуліна О., Юрчишин В., Маркевич К., Міщенко М., Добвольський Д. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства. К., Центр Разумкова. 2022. 277 с. URL:https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_Gum.pdf (дата звернення: 10.05.2025)

34. Корнилюк Р. Переміщений бізнес в Україні під впливом воєнних ризиків: секторально-регіональний огляд. *Економіка та суспільство*. 2024. №66. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-102> (дата звернення: 15.05.2025)

35. Бізнес в умовах війни. Як змінювалось самовідчуття підприємців з березня п'ять найважливіших показників в одній інфографіці. URL:

60

<https://biz.nv.ua/ukr/economics/ukrajinskiybiznespokrashchiv-ocinku-finansovoji-stiykosti-opituvannya-yeba-infografika-50262837.html> (дата звернення: 10.05.2025)

36. Лойко В.В., Александров Б.В. Підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни. *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2023. № 1(11). С. 228–235.

37. Програма релокації підприємств Міністерство економіки України :

Міністерство економіки України. URL:

<https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca-4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv> (дата звернення: 10.04.2025).

38. Гонtareва І.В Євтушенко В.А Михайленко Д.Г. Особливості розвитку підприємництва в умовах військових дій та повоєнного відновлення України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023 №7. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/issue/view/issue> (дата звернення: 10.04.2025).

39. Бабій І. В., Баксалова О. М., Остапчук О. В. Механізм формування конкурентної політики малого підприємництва в післявоєнний період. *Innovation and Sustainability*. 2022. №2. С. 123-130.

40. Через війну 840 підприємств переїхали в більш безпечні місця. Які регіони обирає бізнес. URL: <https://forbes.ua/news/cherez-viynu-840-pidpriemstv-pereikhali-u-bilsh-bezpechni-mistsya-yaki-regioni-vibirae-biznes> 23102023-16831REFERENCES: (дата звернення: 10.04.2025).

41. Гонtareва І. В., Євтушенко В.А., Михайленко Д.Г. Стан та особливості розвитку підприємництва в повоєнний період. *Науковий журнал «ECONOMIC SYNERGY»*. 2023. Випуск 2 (8). С. 148–158.

42. Красота О. В., Кір'єв І. С. Особливості розвитку малого підприємництва в умовах порушення макро-економічної стабільності. *Ефективна економіка*. 2021. № 2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/100.pdf (дата звернення: 10.04.2025).

61

43. Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/> (дата звернення: 10.04.2025).

44. Державна служба зайнятості. URL: <https://dcz.gov.ua/> (дата звернення: 15.04.2025).

45. Gontareva I., Yevtushenko V., Mykhailenko D. (2023). Stan ta osoblivosti rozvitku pidpriemnistva v povoenii period.[State and features of entrepreneurship development in the post-war period]. *ECONOMIC SYNERGY*, №.2 (8), pp. 148–158

46. Черничко Т. В., Грицько В. В., Мигович А. О. Сучасні тенденції, роль та перспективи розвитку підприємств малого бізнесу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка*. Острог : Вид-во НаУОА. 2022. № 27(55). С. 29–34.

47. Аналітика реєстрації нового бізнесу в Україні, 2020–2022. URL: <https://cid.center/e-map/> (дата звернення: 10.04.2025).

48. На порталі Дія. Бізнес з'явився розділ про розвиток та заснування ветеранського бізнесу: Бізнес. Дія. 03.04.2023. URL:

<https://business.diia.gov.ua/cases/novini/na-portali-diabiznes-zavivsa-rozdil-pro-rozvitok-ta-zasnuvanna-veteranskogo-biznesu> (дата звернення: 10.04.2025).

49. Семикіна М. В. Торгівельне та ресторанне підприємництво: методологія дослідження ефективності та соціальної відповідальності бізнесу. *Вісник Національного технічного університету "ХПІ" (економічні науки)* : зб. наук. пр. Харків : НТУ "ХПІ", 2025. № 1. С. 49-59.

50. Тягунова Н. Підприємництво в умовах мінливого бізнес-середовища: стратегії розвитку підприємства. *Підприємництво і торгівля*. 2025. №44. С.52-

60. <https://doi.org/10.32782/2522-1256-2025-44-07> (дата звернення: 10.04.2025).

51. Васюта В.Б., Горбунова М.Р. Шляхи зниження рівня негативного впливу кризових явищ на діяльність малого підприємництва. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. Том 340. №2. С. 219-223. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-340-35> (дата звернення: 10.04.2025).

62

52. Гобела В.В., Живко З.Б., Леськів Г.З., Мельник С.І. Управління кризовими ситуаціями: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 228 с.

53. Чвертко Л. А., Вінницька О. А. Соціальне підприємництво та його роль у розв'язанні сучасних соціально-економічних проблем. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. №7. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14804096> (дата звернення: 10.04.2025).